

१०	मैथिली	३५७२	२१९०	१३८२	०.६२	१०७३
११	हिन्दि	२७९०	१७९९	९९१	०.४८	३२७४
१२	बोटे	२०१२	९५५	१०५७	०.३५	११५०
१३	अन्य	४६६१	२६१४	२०४७	०.८	५७२९

दृष्टव्य : अन्य भाषा अन्तर्गत लिम्बू, वान्तवा, शेर्पा, बाङ्ला, मारवाडी, चाङनिज, थकाली, अवधी, पन्जाबी, कुमाल, माभी, आदि भाषा रहेका छन् ।

स्रोत : जनगणना २०६८ को प्रतिवेदन

३.७ जिल्लाको आधारभूत जनसांख्यिक तथा सामाजिक सूचकहरूको अवस्था

तालिका ३.१७ आधारभूत जनसांख्यिक सूचकहरूको अवस्था

सि.न.	विवरण	२०६८	२०५८
१	महिलाको जनसंख्या	३००८९७	२३६९६४
२	पुरुषको जनसंख्या	२७९०८७	२३५०८४
३	जम्मा जनसंख्या	५७९९८४	४७२०४८
४	परिवार संख्या	१३२४६२	९२८६३
५	औषत परिवार संख्या	४३८	५०८
६	लैंगिक अनुपात	९२८	९९.२१
७	वाषिक जनसंख्या वृद्धि	२०६	२८६
८	जनसंख्या दोब्बर हुने अवधि	३४ वर्ष	२५
९	जनघनत्व प्रति व.कि.मि	२६१	२१३
१०	शहरी जनसंख्या प्रतिशत हालका नपा	९२	२६.९३
११	ग्रामिण जनसंख्या प्रतिशत गा.प.	८	७३.०७
१२	कुल निर्भरता अनुपात	६१.५३	७६.०२
१३	बाल निर्भरता अनुपात	४७.६३	६४.२
१४	वृद्ध निर्भरता अनुपात	१३.९०	११.९
१५	७५ वर्ष वा माथिको जनसंख्या	२.२६	१.५४
१६	विदेशिएका जनसंख्या	८.६९	३०३

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, २०५८

तालिका ३.१८ आधारभूत जनसांख्यिक तथा सामाजिक सूचकहरूको अवस्था

सि.न.	विवरण	चितवन	नेपाल
१	Poverty PP overtly head count ratio 2011	८.९	२३.५
२	Poverty gap ratio	१.७०	
३	GNI per capita PPP \$ 2013	१,५३७	१,१६०
४	P.c. of safe drinking water	९.२१	८५.६

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

सि.न.	विवरण	चितवन	नेपाल
५	Human productivity index 2013	२४.८	३११
६	P.c. of female employee 2011	१२९०	१८३७
७	P.c. of child marriage	१०५	१०२
८	Under 5 mortality per 1000	३८.६	५२९
९	Infant mortality per 1000	३०१	४०५
१०	Singulate mean age at marriage years	२२.८	२२१
११	Mean at first marriage years	१९.२८	१८.९५
१२	Mean age at child bearing years	२६.५	२६.२
१३	Crude birth rate per 1000	१७१	२१.८
१४	Crude death rate per 1000	७४	७३
१५	Household per house	१.२	१.२
१६	P.c. of old aged population	२३	१७

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८

खण्ड ४

शहरीकरण तथा वस्ती विकास

४.१ शहरीकरण तथा वस्ती विकासको स्वरूप

वि.सं २०१३ सालभन्दा अघि औलोको कारणले यस जिल्लामा औलिया जातिहरू बाहेक अन्य समुदायको खासै उपस्थिति थिएन। पछि राप्ती दुन विकास कार्यक्रम लागु भै औलो नियन्त्रण भएपछि यहा पहाड तर्फका मनिसहरूको ओइरो लाग्न थाल्यो फलस्वरूप जिल्लाका अधिकांश मैदानी भागमा जंगल फडानी गरी कृषि भूमि निर्माण र बसोबास गर्ने कार्यले तिब्र रूप लिन थाल्यो। सडक विकास खासगरी पूर्व पश्चिम तथा गोरखा नारायणगढ राजमार्गको निर्माण भएपछि यो जिल्ला नेपालको प्राय सबै मुख्य सहरसंग जोडियो। उर्वर भूमि, समथर जमिन यातायातको पहुच र उद्योग व्यवसायको सम्भावनाले गर्दा यो जिल्ला बाहिरी जिल्लाबाट आउनेहरूको आर्कषणको केन्द्र बन्न पुग्यो। हाल ४०० भन्दा बढी ग्रामीण तथा शहरी वस्तीहरू रहेका छन्।

सडक यातायात र उद्योग व्यवसायको विस्तारका साथसाथै बजारहरूको विकास हुन थाल्यो। यसै क्रममा मुग्लिन, पर्सा, रामपुर, गितानगर, बसन्तपुर, कसराचोक, शारदानगर, चनौली, पर्साढाव, पार्वतीपुर, अमृतचोक, वीरेन्द्रनगर, खुरखुरे, भण्डारा, शक्तिखोर, विजयनगर आदी ग्रामीण वस्तीका बजारहरूको विस्तार हुँदै शहर उन्मुख भै नगरपालिकाहरू घोषणा भएका छन्।

४.२ वस्तीहरू (Settlements)

चितवन जिल्लाका १ गाउँपालिका, ५ नगरपालिका तथा महानगरपालिका भित्र हाल ४०० भन्दा बढी विभिन्न वस्तीहरू रहेका छन्। यी वस्तीहरू मध्ये केही पुराना वस्तीहरू छन् भने केही पछि स्थापना भएका नयां वस्तीहरू रहेका छन्। यस जिल्लाको पुराना आदिवासी वस्तीहरू एकातिर क्रमिक रूपमा विकसित भईरहेका छन् भने अर्कोतिर यस जिल्लाको भौगोलिक सिमाना तथा नयां अवसरहरू (जस्तै: राजमार्ग को निर्माण तथा विस्तार, नयां उद्योगको स्थापना, स्वास्थ्य सेवाका पूर्वाभार, क्याम्पस तथा कलेजहरूको स्थापना आदि) को कारणले नयां वस्तीहरूको विकास भई रहेको छ।

जिल्लाको केही ठाउमा सुकुम्बासी वस्ती पनि रहेको छ। जस्तै माडीको बादरभुला, भरतपुरको आपटारी, गणेशथान र रामनगर, कालिका, राप्ती, निकुञ्जको वरपर, वनजंगलको छेउछाउ खाली सार्वजनिक गौचरन, रत्ननगर, भाङ्गघारी, गैरीगाउँ, सुन्दरनगर, खगेरी खोला छेउ बाढी प्रभावित क्षेत्र आदी।

४.३ बस्ती विकासको स्वरूप बस्ती श्रृंखला

जिल्लाको ठूलो बजार सदरमुकाममा रहेको नारायणगढ बजार हो। यातायातको मध्यविन्दु भएकाले पनि यो बजारमा चहलपहल निकै हुने गर्दछ। यहाका अधिकांश घरहरू पक्की छन्। जिल्ला भित्र

विभिन्न स्थानमा रहेका बजार केन्द्रहरू निम्न छन् ।

तालिका ४.१ जिल्लाका प्रमुख बजारकेन्द्रहरू

क्र.सं.	बजार केन्द्रहरू	गाउँपालिका/नपाको नाम
१	मुग्लीन	इच्छाकामना
२	पर्सा	खैरहनी
३	रामपुर	भरतपुर
४	गीतानगर	भरतपुर
५	बसन्तपुर	माडी
६	कसराचोक	भरतपुर
७	शारदानगर	भरतपुर
८	चनौली	भरतपुर
९	पर्साढाप	भरतपुर
१०	लोथर	राप्ती
११	पार्वतीपुर	भरतपुर
१२	सौराहा	रत्ननगर
१३	वीरेन्द्रनगर	राप्ती
१४	खुरखुरे	राप्ती
१५	जुगेडी	भरतपुर
१६	भण्डारा	राप्ती
१७	शक्तिखोर	कालिका
१८	टांडी	रत्ननगर
१९	नारायणगढ	भरतपुर

स्रोत: जिल्ला सूचना तथा अभिलेख शाखा,जिविस, चितवन

४.४ शहरी तथा ग्रामीण जनसंख्या वितरण (Urban and Rural Population)

विद्यमान अवस्थामा शहरीक्षेत्र भनेर घोषित भरतपुर महानगरपालिका तथा रत्ननगर, खैरहनी, राप्ती, कालिका र माडी नगरपालिका क्षेत्रभित्र वसोवास गर्ने जनसंख्यालाई शहरी जनसंख्या र इच्छाकामना गाउँपालिकामा वसोवास गर्ने जनसंख्यालाई ग्रामीण जनसंख्या रूपमा यस जिल्लाको कूल ५,७९,९८४ जनसंख्या मध्ये ५,५४,८१७ वा कूलजनसंख्याको ८५.७ प्रतिशत शहरमा र बाँकी २५,०६७ वा कूल जनसंख्याको ४.३ प्रतिशत गाउँमा वसोवास गर्दछन् ।

तालिका ४.२ शहरी तथा ग्रामीण जनसंख्या विवरण

विवरण	जनसंख्या	प्रतिशत	क्षेत्रफल (व.कि.मी.)	जनघनत्व
ग्रामीण	२५,०६७	४.३	६५७.७३	२४२.७
शहरी	५,५४,९१७	९५.७	१,१६६.८१	६२५.५
जम्मा	५,७९,९८४	१००.००	१३३३.५४	४३६

४.४.१ जनघनत्व

कूल २२१८ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल ओगट्ने यस जिल्लाको कूल जनसंख्या ५७९,९८४ छ, तसर्थ यस जिल्लाको कूल जनघनत्व २६१ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. हुन आउँछ। तर यस जिल्लाको क्षेत्रफल २२३८.३८ मान्दा जनघनत्व २५८ प्रति वर्ग कि.मी. हुने देखिन्छ। करिव ४० प्रतिशत भूभाग राष्ट्रीय निकुञ्ज तथा आरक्षित क्षेत्रले ढाकेको हुनाले स्वभाविक रुपमा उक्त क्षेत्रमा वसोवास छैन। तसर्थ जिल्लाको कूल भू-भागमा ८०८.७८ वर्ग कि.मी. घटाएर हुन आउने १३२८.६१ वर्ग कि.मी. लाई वसोवास क्षेत्रको रुपमा हिसाव गर्ने हो भने यस जिल्लाको कूल जनघनत्व ४३६ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. हुन आउँछ।

४.४.२ शहरी जनसंख्या

चितवन जिल्लामा शहरी जनसंख्या बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ। शहरी जनसंख्याको तथ्यांक लिन कार्य भरतपुर नगरपालिका स्थापना संगसंगै भएको हो। भरतपुर नगरपालिकाको रुपमा वि.सं.२०३५ मा घोषणा भएको थियो भने रत्ननगर नगरपालिका २०५३ सालमा घोषण भयो।

तालिका ४.३ शहरी जनसंख्या विवरण

जनसंख्या	शहरी जनसंख्या	प्रतिशत	क्षेत्रफल व.कि.मी
२०३८	२७६०२	१०.६	१०२.४०
२०४८	५४६७०	१५.४	
२०५८	८८३२३	२६.८	
२०६८	४२०२८५	७२.४६	

स्रोत: जनगणनाहरू

खण्ड ५

जिल्लाको आर्थिक तथा रोजगारी स्थिति

५.१ जिल्लाको अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरूप

जिल्लाको विकासका उद्देश्यहरूमध्ये आर्थिक वृद्धि तथा समुन्नत विकास सुनिश्चित गर्नु पनि एक भएको हुनाले यहाँ चितवन जिल्लाको समग्र अर्थतन्त्रलाई गति दिनको लागि उपलब्ध मानवीय श्रोत (श्रमशक्ति) र तिनको सक्रियताको स्थितिका साथै अर्थतन्त्रका प्रमुख क्षेत्रहरू (कृषि, उद्योग, व्यापार, आदि) को स्थिति र ति विषयगत क्षेत्रले प्रदान गरेको रोजगारीका (sectoral employment) अवसरहरूको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ।

५.२ जिल्लाको अर्थतन्त्रको विशिष्टीकरण

यस जिल्लाका प्रमुख आर्थिक गतिविधिहरूमा कृषि उत्पादन, पशुजन्य उत्पादन, वन पैदावार, पर्यटन व्यवसाय, आदिको प्रमुख स्थान रहिआएको छ। कृषिमा खाद्यान्न वालीको उत्पादनको स्थिति राम्रो छ, पशुजन्य उत्पादनमा दूध र दूध पदार्थको उत्पादन, कुखुरा पालन, मौरी पालन, मत्स्य पालन आदि कार्यहरूको संस्थागत विकास भईरहेको छ। यस जिल्लामा वन क्षेत्र प्रशस्त भएको हुनाले वन पैदावारबाट यस जिल्लाले विगतमा प्रशस्त आमदानी गरेको तथ्याङ्क भेटिन्छ। त्यस्तै विभिन्न प्राकृतिक तथा पर्यटकीय सम्पदाको अवस्थितिले गर्दा यस जिल्लामा पर्यटन उद्योग पनि निकै फस्टाउने सम्भावना छ।

माथि उल्लेखित आर्थिक गतिविधिहरूको वारेमा तलका परिच्छेदहरूमा विश्लेषण गरिने छ, तर यहाँ उल्लेख गर्नु पर्ने राष्ट्रीय तथा क्षेत्रीय परिप्रेक्ष्यमा यस जिल्लामा उपरोक्त आर्थिक गतिविधिहरूको विशिष्ट स्थानको विश्लेषणकालागि आवश्यक तथ्याङ्कहरू जस्तै: जिल्ला, क्षेत्र र राष्ट्रीय तहमा यि गतिविधिहरूमा हुने कूल मूल्य अभिवृद्धि (gross value added), ति गतिविधिहरूले जिल्ला, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रीय तहमा सिर्जना गरेको रोजगारीको अवसर, ति गतिविधिहरूसंग सम्वद्ध जनशक्तिको स्थिति, वा ति गतिविधिहरूबाट हुने कूल उत्पादन, ईत्यादी, को अभावमा माथि उल्लेखित गतिविधिहरूको यस जिल्लामा विशिष्ट स्थान हुँदा हुँदै पनि जिल्लाको अर्थतन्त्रको विशिष्टीकरणको विश्लेषण गर्न कठिन छ। तथापी, केही उपलब्ध तथ्याङ्कका आधारमा, यस जिल्लाको अर्थतन्त्रमा विशेष स्थान राख्ने ३ मुख्य क्षेत्रहरू कृषि तथा पशुपालन, कुखुरा पालन र पर्यटन व्यवसाय मुख्य रहेका छन्।

आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसङ्ख्या (Economically Active Population) : दश वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कूल जनसङ्ख्या मध्ये विगत १२ महिना (गणनाको दिनको) मा कम्तिमा एक महिना आर्थिक काम (कृषि/आफ्नै खेतिपाती, तलव/ज्याला, आफ्नै गैरकृषि व्यावसाय, विस्तारित आर्थिक काम र कामको खोजी) मा संलग्न जनसङ्ख्या नै आर्थिकरूपमा सक्रिय जनसङ्ख्या हो।

अक्सर आर्थिकरूपमा सक्रिय जनसङ्ख्या (Usually Economically Active Population): दश वर्ष

वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका आर्थिकरूपमा सक्रिय कुल जनसङ्ख्या मध्ये विगत १२ महिना (गणनाको दिनको) मा कम्तिमा ६ महिना वा सो भन्दा बढि अवधि आर्थिक काम (कृषि/आफ्नै खेतिपाती, तलव/ज्याला, आफ्नै गैरकृषि व्यावसाय, विस्तारित आर्थिक काम र कामको खोजी) मा संलग्न जनसङ्ख्या नै अक्सर आर्थिकरूपमा सक्रिय जनसङ्ख्या हो ।

यस जिल्लामा दश वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल जनसंख्या ४,७०,६२७ जनामध्ये आर्थिक रूपमा सक्रिय २,५३,४१८ जना वा ५३.८३ प्रतिशत देखिन्छ जसमा पुरुष १,३३,२७८ जना वा ६०.८० प्रतिशत र महिला १,२०,१४० जना ४७.७० प्रतिशत रहेका छन् । आर्थिक रूपले निस्क्रिय रहेको २,१४,६४६ जना वा ४०.६० प्रतिशत देखिन्छ जसमा पुरुष ८४,५२६ जना वा ३८.५० प्रतिशत र महिला १,३०,१२० जना वा ५१.७० प्रतिशत रहेका छन् । आर्थिक रूपले निस्क्रिय रहनुको मुख्य कारणहरूमा अध्ययन, घरधन्दा, बृद्धावस्था, जिर्णरोग मुख्य देखिन्छ जसको प्रतिशत क्रमशः ६०.६७, १७.०७, ७.०८ र १.६७ छ ।

५.३ क्षेत्रअनुसार रोजगारीको स्थिति

क्षेत्रगत अर्थात औद्योगिक वर्गिकरण अनुसार ५५.८४ प्रतिशत रोजगार कृषि, वन र माछापालन क्षेत्रमा, औद्योगिक क्षेत्रमा ६.७३ प्रतिशत, थोक तथा खुद्रा व्यापारमा १०.०८ प्रतिशत, निर्माण क्षेत्रमा ४.८१ प्रतिशत आदि रहेका छन् । अन्य क्षेत्रहरूमा रोजगारीमा संलग्नता न्यून रहेको छ । क्षेत्रअनुसार रोजगारीको विवरण देहाय अनुसार रहेको छ । प्राथमिक क्षेत्रमा ५५.८४ प्रतिशत, द्वितीय क्षेत्रमा १२.०० प्रतिशत र ३२.१६ तृतीय क्षेत्रमा संलग्न भएको देखिन्छ ।

तालिका ५.१ क्षेत्र अनुसार अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या १० वर्ष वा सो भन्दा माथि

क्षेत्र	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
कृषि, वन र माछा	१,२६,८१७	५५.८४	५४,३८१	४३.१४	७२,४३६	७१.६९
खानी तथा उत्खनन्	५३९	०.२४	४५१	०.३६	८८	०.०९
औद्योगिक (प्रशोधन उद्योग) उत्पादन कार्य	१५,२८७	६.७३	१०,६७४	८.४७	४,६१४	४.५७
विद्युत, ग्याँस	५०३	०.२२	४७१	०.३७	३२	०.०३
पानीको आपूर्ति, ढल, फोहर व्यवस्थापन तथा उपचार सम्बन्धी क्रियाकलाप	४५४	०.२०	३८२	०.३०	७२	०.०७
निर्माण	१०,९१६	४.८१	९,९२६	७.८७	९९०	०.९८
थोक तथा खुद्रा व्यापार, मोटर गाडी र मोटर साइकलको मर्मत	२२,९२१	१०.०९	१४,५९५	११.५८	८,३२६	८.२४
यातायात र गोदाम	९,७९७	४.३१	९,५७९	७.६०	२१८	०.२२
वस्न र खानाको सेवा सम्बन्धी क्रियाकलाप	६,५३८	२.८८	४,०७४	३.२३	२,४६४	२.४४
सूचना तथा संचार	८४४	०.३७	६५८	०.५२	१८६	०.१८
आर्थिक तथा वीमा व्यवसाय	१,८८४	०.८३	१,२७७	१.०१	६०७	०.६०

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

रियल स्टेट तथा रेण्टल सेवा	१७८	०-०८	१५४	०-१२	२५	०-०२
पेशागत, वैज्ञानिक तथा प्राविधिक क्रियाकलापहरू	४४५	०-२०	३६५	०-२९	८०	०-०८
प्रशासनिक तथा सामाजिक सुरक्षा	१,२७२	०-५६	१,०३०	०-८२	२४२	०-२४
सार्वजनिक प्रशासन, रक्षा र अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा	३,६८२	१-६२	२,९८६	२-३७	६९७	०-६९
शिक्षा	९,६५८	४-२५	६,९९१	४-९१	३,४६६	३-४३
मानव स्वास्थ्य र सामाजिक कार्य	३,१४२	१-३८	१,६९६	१-२८	१,५२६	१-५१
कला तथा मनोरञ्जन	१३१	०-०६	१०७	०-०८	२५	०-०२
अन्य सेवा सम्बन्धी क्रियाकलापहरू	३,२११	१-४१	२,१९१	१-७४	१,०२०	१-०१
घरेलु कामदार सम्बन्धी क्रियाकलापहरू,	५,३८१	२-३७	२,४३३	१-९३	२,९४७	२-९२
अन्तराष्ट्रिय संघसंस्था र सो अन्तर्गतका निकाय	१६१	०-०७	१४४	०-११	१६	०-०२
उल्लेख नभएको	३,३४४	१-४७	२,३७९	१-८९	९६४	०-९५
जम्मा	२,२७,१०५	१००-००	१,२६,०६४	१००-००	१,०१,०४१	१००-००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणनाको प्रतिवेदन: २०६८

५.४ पेशाअनुसार रोजगारीको विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का अनुसार सबै भन्दा कृषि क्षेत्रका दक्ष तथा अर्ध दक्ष जनशक्तिहरूको संख्या ५१.६० प्रतिशत, सेवा तथा विक्री कामदार ११.०३, औजार र सम्बन्धित सामानका विक्री कामदार १०.८४ प्रतिशत र प्राथमिक पेशाकर्मी १०.२८ प्रतिशत रहेको छ। महिला र पुरुषको संरचना हेर्दा पुरुषको अत्यधिक रोजगारीमा संलग्नता रहेको पाईन्छ। कार्यालय सहायक देखि उच्च वर्गका पदाधिकारीहरूको संख्या कम देखिन्छ।

तालिका ५.२ मुख्य पेशाअनुसार जनसंख्या १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका

मुख्य पेशा	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
सशस्त्र सैनिक	४९४	०-२२	४२२	०-३३	७३	०-०७
व्यवस्थापक	५३७	२-३६	३३७	२-६८	१९९	१-९७
पेशाविद्	१००८०	४-४४	६६३१	५-२६	३४४९	३-४१
प्राविधिक र सहायक पेशाविद्	६०४२	२-६६	४३७९	३-४७	१६६३	१-६५
कार्यालय सहायक	२८०८	१-२४	२००१	१-५९	८०६	०-८०
सेवा र विक्री कामदार	२५०४४	११-०३	१६०६८	१२-७५	८९७६	८-८८
कृषि, वन र माछापालन सम्बन्धी कामदार	११७९७	५१-६०	४९५११	३९-२७	६७६८६	६६-९९
औजार र सम्बन्धित सामानका विक्री कामदार	२४६०८	१०-८४	१९४१३	१५-४०	५१९५	५-१४
यन्त्र र मेशिन सञ्चालक	९०२८	३-९८	८७७७	६-९६	२५०	०-२५
प्राथमिक पेशाकर्मी	२३३४०	१०-२८	१३२५६	१०-५२	१००८४	९-९८
उल्लेख नभएको	३०९३	१-३६	२२२७	१-७७	८६६	०-८६
जम्मा	२२७,१०५	१००-००	१२६,०६४	१००-००	१०१,०४१	१००-००

५.५ कृषि तथा सिंचाई क्षेत्र

यस जिल्लाको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड नै कृषि हो । जिल्लाको कृषिमा व्यवसायीकरण तथा विविधिकरण गरी कृषिजन्य उत्पादन एवं उत्पादकत्वमा वृद्धि गरी जनताको जीवनस्तर उकास्नु आवश्यक छ। यस जिल्लाको कुल भूभागको करिब २६५ खेतीयोग्य जमिन मध्ये ४४२.८१ वर्ग कि.मि मा मात्र खेती गरिएको छ, त्यसैले यस जिल्लामा थप क्षेत्रफलमा खेती गर्नसकिने सम्भावना देखिन्छ ।

जिल्लाको कूल भू-भागको करिब बिस प्रतिशत ओगट्ने महाभारतको पहाडी क्षेत्रको भौगोलिक वनौट तथा धरातलीय विकटताले गर्दा धेरैजसो भू-भाग खेतिपातीको लागि योग्य देखिदैन । त्यस्तै भरतपुर, रत्ननगर, खैरहनी लगायतका शहरी तथा शहरोन्मुख क्षेत्रमा भईरहेको क्रमिक शहरीकरणको प्रक्रियाले गर्दा ती क्षेत्रहरूमा पनि खेतियोग्य जमिनको क्षेत्रफलमा क्रमिक रूपमा ह्रास हुँदै गईरहेको छ । प्लटिङ्ग गरी घडेरी खरिदबिक्रीले गर्दा उब्जाउयोग्य जमीन घट्दै गई भविश्यमा उत्पादनमा ह्रास आउने संभावना त्यक्तिकै बढी छ ।

जिल्लामा उत्पादन हुने खाद्यान्न वाली तर्फ धानले प्रमुखता पाएको छ भने त्यसपछि मकै, गहु, तोरी, मुसुरो, फलफुल, आलु, तरकारी वाली आदि पर्दछन् । जिल्लाको कृषि उत्पादन तर्फ हेर्दा नगदेवालीको उत्पादन नगण्य रहेको देखिन्छ, तथापी नगदेवालीको रूपमा अदुवा, उखु, अमृसो, आदिको सम्भाव्यता भने देखिएको छ ।

५.५.१ कृषि सम्बन्धी आधारभुत विवरण

तालिका ५.३ कृषि सम्बन्धी आधारभुत विवरण

विवरण	एकाई	२०६८	२०५८
जिल्लाका सम्पूर्ण कृषक परिवारहरू (Total number of ag. holdings)	संख्या	८८२४२	७१४२९
देशका जम्मा कृषक परिवारहरूमध्ये जिल्लाको प्रतिशत (% of total national holdings)	प्रतिशत	२३०	३३१
कृषक परिवारहरूसंग रहेको जम्मा जमिन (Total area of holdings)	हेक्टर	४०६३१.६	४२११३.२
जिल्लाको जम्मा क्षेत्रफलमध्ये कृषक परिवारहरूसंग रहेको जमिनको प्रतिशत (% of agriculture holding area)	प्रतिशत	१५.२६	१५.८२
प्रति कृषक परिवार औषत जमिन (Average size of holdings)	हेक्टर	०.४६	०.५९
कृषक परिवारहरूसंग रहेको जम्मा कित्ता संख्या (Total number of parcel)	संख्या	१६७६२५	१३४०९२
प्रति कृषक परिवार औषत कित्ता संख्या (Average no. of parcel per holdings)	संख्या	१९	१९
प्रति कित्ता औषत क्षेत्रफल (Average parcel size)	हेक्टर	०.२८	०.३१
वाली सघनता स्थिति	मान	२.५३	२.३३
कृषि पवार प्रतिशत	प्रतिशत	६६.६२	७६.९२
जम्मा कृषक जनसंख्या (Total Farm Population)	संख्या	४१४२४७	३९१५०३

कृषियोग्य जमिनमध्ये सिंचित जमिनको क्षेत्रफल (%of irrigated land)_	प्रतिशत	७६।३३	६७।०६
कृषिजन्य उत्पादनले परिवारलाई वर्ष भरी खान पुग्ने परिवार संख्या			
(Sufficiency of ag.livestock production)	संख्या	५६५४९	४०३७६
कृषिजन्य उत्पादनले परिवारलाई वर्ष भरी खान नपुग्ने परिवार संख्या			
(Insufficiency of ag.livestock production)	संख्या	३१६९३	३१०५३
माछापालन गर्ने कृषक परिवार	संख्या	१२४७	
मौरीपालन गर्ने कृषक परिवार	संख्या	२१५७	
च्याउ खेती गर्ने कृषक परिवार	संख्या	६८८	
रेशम खेती गर्ने कृषक परिवार	संख्या	८६	

श्रोत : राष्ट्रिय कृषि गणनाहरू २०६८,२०५८

तालिका ५.४ भू-उपयोग

क्र.सं	भू-उपयोगको किसिम	क्षेत्रफल	
		हेक्टर	प्रतिशत
१	खेति गर्न लायक	४६८-९४	२६
२	वन जंगल	१४२४	६२.९२
३	चरन, झाडी , बुट्यान	१८८	६.०२
४	आवास क्षेत्र	३२३	०.१५
५	अन्य (नदी ,खोला,सडक,वाटो, बाँझो जमिन)	१०८.४२	४.९२

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, चितवन

५.५.२ जग्गाको उपयोग अनुसार जग्गाको क्षेत्रफल

राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ अनुसार जग्गाको उपयोग हेर्दा जम्मा कृषिचलनको क्षेत्रफलमध्ये ३५,७४५.४ हे. खेतियोग्य जग्गाको ८७.१२ अर्थात् ३५,३८६.२ हेक्टर जग्गामा अस्थायी वाली लागेको देखिन्छ जुन २०५८ सालका ३७,२७६.४ हेक्टरमा अस्थायी वाली थियो। त्यसैगरी स्थायी वाली लागेको ३.३८ प्रतिशत अर्थात् १,३७७.२ हेक्टर , निजी जंगलले ढाकेको ०.४५ प्रतिशत , स्थायी चौरचरण ०.५३ प्रतिशत देखिन्छ। तलको तालिका अनुसार २०५८ भन्दा २०६८ को गणनाअनुसार कृषिजग्गा घटेको र गैरकृषि जग्गा बढेको देखिन्छ।

तालिका ५.५ कृषक परिवारले उपयोग गरेको जमिनको आधारमा कृषिमा भू-उपयोग

क्र.सं.	विवरण		क्षेत्रफल (हे.)	प्रतिशत
१	खेती योग्य जग्गा (Arable Land)	अस्थायी वाली लागेको (Temporary crops)	३५३९६.२	८७.१२
		अस्थायी चौर चरन (Temporary meadow)	४८.३	०.१२
		अस्थायी वाँझो (Temporary fallow)	३००.८	०.७४

२	स्थायी वाली लागेको (Permanent crops)	१३७७२	३३९
३	चौर चरन र ओतमा परेको जग्गा (Meadows and pastures)	२१५.९	०.५३
४	पोखरी (Ponds)	१८३५	०.१७
५	निजि वनजंगल (Woodland and Forest)	३८८.५	०.४५
	अन्य	२७२११	६.७०
	जम्मा	४०६३१.६	१००.००

श्रोत : राष्ट्रिय कृषि गणना, २०६८

५.५.३ सिंचित जग्गाको क्षेत्रफल

सिंचाईका विभिन्न माध्यमबाट सिंचित हुने जग्गाको जम्मा क्षेत्रफल राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ ले ४०,६३१.६ हेक्टर जग्गा रहेको देखाएको छ। सिंचाईको श्रोत अनुसार ट्यूबवेल वा बोरिङ्गबाट २७.३१ प्रतिशत जग्गामा, नदी/तलाउ (स्वतः वहाब) बाट २२.१६ प्रतिशत, नदी/तलाउ (तान्नु पर्ने) बाट २.१५ प्रतिशत, बाँध बाँधेर ३४.४६ प्रतिशत र बाँकी अन्य स्रोतबाट जग्गा सिंचित भएको देखिन्छ।

तालिका ५.६ सिंचाई सम्बन्धी विवरण

सिंचाईको श्रोत	२०६८		
	कृषि चलन संख्या	क्षेत्रफल	प्रतिशत
ट्यूबवेल/बोरीड	३२८९७	८४७२	२७.३१
नदी, तलाउ	१५२६६	६८७३२	२२.१६
पम्पिङ्ग	२२३६	६६७६	२.१५
बाँध	२४४२६	१०६८९.४	३४.४६
अन्य	११५६८	३१३२५	१.०१
मिश्रित	२६२३	११८०३	३.८१
जम्मा	८८२४२	४०६३१.६	१००

श्रोत : राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, चितवन अनुसार यस जिल्लामा करिब ४६,८८४ हेक्टर (४६८.८४ वर्ग कि.मी) जमिन खेतिका लागि योग्य छ। कुल खेतियोग्य जमिन मध्ये ३२,२१८.६ हेक्टर (६८.७५)मा मात्र सिंचाई सुविधा उपलब्ध छ। सिंचाई आयोजनासंग सम्बन्धित विवरण र सिंचित क्षेत्रफल बारे तथ्यांक निम्नानुसार छ।

तालिका ५.७ चितवन जिल्लाको सिंचाईको स्थिति

क्र.सं.	विवरण	क्षेत्रफल
१	कुल क्षेत्रफल (हे.)	२,१८,०००
२	कुल खेतियोग्य जमिन (हे.)	४६,८८४
३	हाल खेति भईरहेको क्षेत्रफल (हे.)	४४,२८१

क्र.सं.	विवरण	क्षेत्रफल
४	असिंचित क्षेत्रफल (हे.)	११,८८२.४
५	सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	३२,२१८.६
६	मौसमी सिंचाई हुने क्षेत्रफल (हे.)	८,३८८.६
७	बाह्रै महिना सिंचाई हुने क्षेत्रफल हे.	२३,८२०
८	पूर्वी राप्ती, खगेरी, पञ्चकन्या, पिठुवा सिंचाई नहरबाट	७,३८३ हे.
९	डिप ट्युबेलबाट	३७४ हे.
१०	स्यालो ट्युबेलबाट	१,७०४ हे.
११	साना सिंचाई स्किमबाट	५,५५४ हे
१२	सहकारी सिंचाई स्किमबाट	६०६ हे.
१३	अन्य (निजी, मोटर, इनार) बाट	२७३ हे.

स्रोत: जिल्ला पार्श्वचित्र, चितवन

तालिका ५.८ कृषि भूमि विवरण

कुल क्षेत्रफल	कुल खेति योग्य जमिन	हाल खेती भैरहेको क्षेत्रफल	सिंचित क्षेत्रफल हे. सतह सिंचाई तर्फ		
			वर्षभरी	मौसमी	कुल
२,१८,००० हेक्टर	४६,८८४ हेक्टर	४४,२८१ हेक्टर	२३,८२० हेक्टर	८,३८८.६ हेक्टर	३२,२१८.६ हेक्टर

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७२/७३

५.५.८ कृषि उपजको अप्रत्याप्तता तथा अप्रत्याप्तता पुर्ति गर्ने माध्यम

राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ का अनुसार आफैले खेती गरेर ४ देखि ६ महिना खान नपुग्ने कृषक परिवारहरू २८.५ प्रतिशत, १ देखि ३ महिना खान नपुग्ने १४.८ प्रतिशत, ७ देखि ९ महिना खान नपुग्ने २०.० प्रतिशत तथा १० देखि १२ महिना खान नपुग्ने ३५.७ प्रतिशत रहेका छन् भने १२ महिना नै खान पुग्ने ५५.०८ प्रतिशत देखिएको छ। यसरी वर्षभरी खान नपुगेको अवस्थामा खाद्यन्न अप्रत्याप्तताको आपूर्ति सवैभन्दा बढी आफ्नै जिल्ला भित्र आय आर्जन काम गरेर गर्ने ६०.८ प्रतिशत कृषकहरू रहेका छन्। आफ्नो जिल्ला बाहिरको आयबाट ५.२ प्रतिशत, नेपाल बाहिरको आयबाट १३.८ प्रतिशत, पेन्सनबाट ४.२ प्रतिशत कृषकहरू रहेका छन्।

तालिका ५.९ कृषि उपजको पर्याप्तता/अपर्याप्तता

अपर्याप्तताको अवधि	परिवार संख्या	प्रतिशत	अपर्याप्तता पुर्ति गर्ने माध्यम	परिवार संख्या	प्रतिशत
१-३ महिना	४६८७	१४.८	आफ्नै कृषि व्यवसाय	३६१२	११.४
४-६ महिना	९३७५	२९.५	ज्याला जिल्लाभित्र	१९२६५	६०.९
७-९ महिना	६३२१	२०.०	ज्याला जिल्ला बाहिर	१६३४	५.२
१०-१२ महिना	११३१०	३५.७	ज्याला देश बाहिर	४३८६	१३.९
जम्मा	३१६५३	१००	पेन्सन	१३३३	४.२
			अन्य	१४६२	४.६

स्रोत : राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८

विगतका दशकहरूमा कृषि क्षेत्रमा सक्रिय जनसंख्याको संलग्नतामा गिरावट आएता पनि आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्याको ठूलो भाग ७६.५ (२०४८ साल), ६६.५६ (२०५८ साल) र २०६८ सालमा ५१.६० प्रतिशत अर्भै कृषि क्षेत्रमै संलग्न रहेको छ। खाद्यान्न वालीहरूको उत्पादनको स्थिति हेर्दा धान, मकै, गहुँ आदि लाई प्रमुख खाद्यान्न वालीको रूपमा लिँदा ती वालीहरू र त्यस बाहेक दलहन र तेलहनको उत्पादनमा थोरै मात्रामा भएपनि वृद्धि भएको छ।

हालको खाद्यान्न उत्पादन परिमाण र हालको जनसंख्या वृद्धि दर कायम रहने हो भने यस जिल्लाको जनसंख्या दोब्बर हुन लाग्ने अवधि करिब ३४ वर्षभन्दा बढी समयकोलागि यो जिल्ला खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर रहने देखिन्छ।

तालिका ५.१० कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

क्र.सं.	वाली र बस्तु	क्षेत्रफल हेक्टर	उत्पादन मे.टन.	स्थान वा क्षेत्र
१	खाद्यान्न वाली बीउ	१५००	४१५०	पिठूवा, गुञ्जानगर, पार्वतीपुर, पटीहानी, जगतपुर, कल्याणपुर माडी
२	सुन्तला जात फलफुल	२२५	१८५०	दारेचोक, चण्डीभञ्ज्याङ, काउले
३	केरा	६७०	१०२५०	र.न.पा., पदमपुर, जुटपानी, पिठूवा
४	तरकारी	४०००	५४५००	गितानगर, गुञ्जनगर, शुक्रनगर, मंगलपुर, चैनपुर, शक्तिखोर, भण्डारा, वीरेन्द्रनगर, जगतपुर र.न.पा., पिप्ले, कल्याणपुर
५	मत्स्य	१७५	६०३	माडी, गुञ्जनगर, र.न.पा, खैरहनी
६	रेशम			वघौडा, कल्याणपुर, अयोध्यापुरी, चैनपुर
७	खाद्यान्न वाली	१०५०	३७८०	गीतानगर, शिवनगर, गुञ्जनगर, पार्वतीपुर, माडी
८	खाद्यान्न तथा बीउ आलु	६००	१५२००	चैनपुर, खैरहनीको कठार क्षेत्र, गुञ्जनगर, पार्वतीपुर, माडी
९	घिउ सिमी	२००	२४७०	शक्तिखोरको न्यूरेनी
१०	प्राङ्गागरीक तरकारी	५	४२	देवनगर, पदमपुर

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७२/७३

तालिका ५.११ खाद्यान्न उत्पादनको स्थिति

क्र.सं.	विवरण	उत्पादन
१	जिल्लाको कुल खाद्यान्न उत्पादन	२५८७५६ मे.ट.
२	जिल्लाको कुल उपभोग योग्य खाद्यान्न उत्पादन	१३५५१५ मे.ट.
३	जिल्लाको प्र.जनसंख्याको लागि उपभोग योग्य खाद्यान्न आवश्यकता (प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष २०१ के.जी.का दरले)	१२१४४६.४ मे.ट.
४	खाद्यान्न उपलब्धताको स्थिति	१४०६८.५६ मे.ट. बचत

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, चितवन

५.५ कृषि उत्पादन सम्बन्धी विवरण

तालिका ५.१२ : प्रमुख कृषि वालीहरूको उत्पादन तथा ढाकेको क्षेत्रफल

क्र.सं	विवरण	क्षेत्रफल (हे.)		उत्पादन (मे. टन)		फरक प्रतिशत उत्पादन
		२०७१/७२	२०७२/७३	२०७१/७२	२०७२/७३	
१	खाद्यान्न तथा अन्य वाली					
११	धान	३३,९७५	३१,९४२	१,२२,८००	१,११,०८९	-९.७६
१२	मकै	२८,९००	२५,२००	९७,४७५	९०,४००	-७.३
१३	गहुँ	८,५५०	६,०२०	२९,६३०	२१,६७२	-२६.९
१४	कोदो	१,५५०	१,५००	१,५६५	१,५००	-४.२
१५	जौ	४२	४०	४४	१००	१२७३
१७	आलु	१,९७८	१,९१८	३४,६०८	३५,०९९	१.४
१८	दलहन वाली	५,५१४	५,६१०	७,४२८	७,५११	११
१९	तेलहन वाली	१२,८२६	१२,८९०	११,३९७	१३,९०९	२२.०
२	तरकारी	६,२८७	६,५७९	८६,३७५	९०,५१४	४.८
२१	हिउँदै तरकारी	१,८२२	१,८२२	२५,२७३	२५,३२६	०.२
२२	वर्षे तरकारी	३,०९९	३,१९१	४३,४०३	४४,६८४	३.०
२३	वेमौसमी तरकारी	१,३६६	१,५६६	१७,६९९	२०,५१५	१५.९
३	फलफूल					
३१	सुन्तला	२६५	२३९	२१४५	२,००४	-६.६
३२	वर्षे	१,०५४	२,२१२	१५,३७५	१५,५९३	१.४
४	मसला	१,६७५	१,५३७	१५,२५२	१४,८००	-३.०
	अदुवा	१६५	५७८	१,४८५	४,३३५	१९१.९
	अन्य	३९७	N.A.	२७२०	N.A.	
५	मौरी	८००० घर	१२००० घर	१००	४८०	३८०.०

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, चितवन

तालिका ५.१३ चितवन जिल्लाको वाली पात्रो

क्र.सं	वालीको नाम	बिउ वा वाली राप्ने समय	वाली लिने समय	कैफियत
१	धान	जेष्ठ-आषाढ	आश्विन-मंसिर	
२	मकै बसन्ते	फाल्गुन	जेष्ठ-आषाढ	
३	मकै वर्षे	चैत्र-बैशाख	श्रावण-भाद्र	
४	गहुँ	कार्तिक-मंसिर	चैत्र-बैशाख	
५	कोदो	जेष्ठ-श्रावण	कार्तिक-मंसिर	

क्र.सं	वालीको नाम	बिउ वा वाली राप्ने समय	वाली लिने समय	कैफियत
६	जौ	असोज-कार्तिक	चैत्र-वैशाख	
७	तोरी	असोज-कार्तिक	माघ-फाल्गुन	
८	मुसुरो	असोज-कार्तिक	चैत्र-वैशाख	
९	हिउदे आलु	असोज-मंसिर	माघ-चैत्र	
१०	वर्षे आलु	माघ-फाल्गुन	आषाढ-श्रावण	
११	हिउदे तरकारी	श्रावण-आश्विन	कार्तिक-फाल्गुन	
१२	वर्षे तरकारी	फाल्गुन-चैत्र	जेष्ठ-भाद्र	

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, चितवन

५.५.६ जिल्लाको पशुपालन सम्बन्धी प्रोफाइल

तालिका ५.१४ पशुपंक्षीको संख्या २०७२/७३

गाई	साढे	गोरु	दुधालु गाई	थारा गाई	वहर	कोरेली	बाच्छा	वाच्छी	जम्मा	कैफियत
स्थानिय	७०	४४५६	६११४	४६४७	२११३	४५१७	१४३२	३१३५	२६४८४	
उन्नत	११७	७४३	२१४४४	३५४३	१६३४	६०२३	३८४७	९९४७	४७२९८	
जम्मा	१८७	५१९९	२७५५८	८१९०	३७४७	१०५४०	५२७९	१३०८२	७३७८२	
भैसी	रांगो	जोत्ने रांगो	दुधालु भैसी	थारा भैसी	कोरेली	पाडा	पाडी	जम्मा	कैफियत	
स्थानिय	१३०	१४५७	१०३७९	४३९७	३०७०	३५४३	२५७२	२५५४८		
उन्नत	१४७	१७४४	१६८४५	४६२३	६३०७	५७४०	७८५५	४३२६१		
जम्मा	२७७	३२०१	२७२२४	९०२०	९३७७	९२८३	१०४२७	६८८०९		
बाखामा	बोका	खसी	व्याएको वाखी	थारो वाखी	पाठा १ वर्ष मुनी	पाठी १ वर्ष मुनी	पाठा ६ महिनामुनी	पाठी ६ महिना मुनी	जम्मा	कैफियत
स्थानिय	७३०६	२०३०७	२०९१७	७९९३	१६७५५	१६८६६	१३९४०	१९१२४	१२३१६८	
उन्नत	३५६७	१६५५३	१६३१४	७१३५	९७४०	९४०३	९७४५	१८३४३	९०८००	
जम्मा	१०८७३	३६८६०	३७२३१	१५१२८	२६४५५	२६२६९	२३६८५	३७४६७	२१३९६८	
भेडामा	थुमा	खसी	व्या. भेडी	थारा भेडी	छतौरा १ वर्ष मुनीका	छतौरा १ वर्ष मुनी	पाठा ६ महिना मुनी	पाठी ६ महिना मुनी	जम्मा	कैफियत
स्थानिय	१२८	५८९	११०४	३७२	३२४	५७८	३०१	५०४	३९००	
जम्मा	१२८	५८९	११०४	३७२	३२४	५७८	३०१	५०४	३९००	
सुगुरमा	भुना	खसी	व्य. भुनी	थारा भुनी	छतौरा १ वर्ष मुनी	छतौरा १ वर्ष मुनी	पाठा ६ महिना मुनी	पाठी ६ महिना मुनी	जम्मा	कैफियत
स्थानिय	६४६	४३२	७४५	५६८	६०४	४७२	४१७	५०३	४३४७	
उन्नत	४०१	१०३०	७१२	४३८	९०४	९८७	११३३	६४३	६२४८	
जम्मा	१०४७	१४६२	१४५७	१००६	१५०८	१४५९	१५५०	११४६	१०५९५	

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

कर्मसियल लेयर्स संख्या : ३८७७२६३
 कर्मसियल ब्रोडलर संख्या : १०८५८४८७
 स्थानिय कुखुरा : ५४८८८७

तालिका ५.१५ पशुपंछी पालेका कृषक परिवार तथा पशुपंछीहरूको संख्या सम्बन्धी विवरण

पशुपंछीको प्रकार	कृषक परिवार संख्या		पशुपंछीको संख्या		कैफियत
	२०५८	२०६८	२०५८	२०६८	
पाल्तु चौपाया					
१. गाईगोरु	२९१९६	२९०८६	८९३३३	७९८६४	
स्थानीय			८३४६४	४७९२०	
उन्नत			५८६९	२४७४४	
२. रागाभैसी	४०७४८	३९८९८	९९९७०	७७०४५	
स्थानीय			८८२९३	६७७७६	
उन्नत			३६७७	९२६९	
३. खसीबाखा	३७९९९	५३९७९	९६०८७३	२३८३७३	
४ .भेडा	१३३७	६७६	५०५२	३२९३	
५. बंगुर	२६७४	४९८९	४९०३	९७९०	
पाल्तु चराचुहंगी					
कुखुरा (स्थानिय)	२९०४७	३२३८९	३३४४९३	४९७८५९	
कुखुरा (उन्नत)	१२९०	७२६७	१०७९६६७	२३९२४६८	
हाँस	२५२६	७६९८	१०८८३	४७६०४	
परेवा	१००३	१४९९	१५०८९	१९५२३	

स्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणनाहरू २०६८, २०५८

तालिका ५.१६ पशुपंछीहरूको लागि पकेटक्षेत्र सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	पशुपंक्षी	पकेट क्षेत्र
१	गाई	गुञ्जनगर भिमनगर, रत्ननगर, दिव्यनगर, मंगलपुर विजयनगर, पश्चिम रामपुर, शारदानगर, खैरहनी सलौली बुढौली, चैनपुर ज्यामिरे, विरेन्द्रनगर खुरखुरे, गितानगर।
२	भैसी	शाशिनगर, गुञ्जनगर भुवनवस्ती शारदानगर, खैरहनी सलौली बुढौली, चैनपुर ज्यामिरे विरेन्द्रनगर, कुमरोज, भण्डारा, पिप्ले, फुलवारी, गर्दी भैरवपुर
३	बाखा	गुञ्जनगर भिमनगर, दिव्यनगर कोईलाहा शशीनगर, जुटपानी, चैनपुर, शुक्रनगर, गीतानगर केशरबाग, शाक्तिखोर, दहाखानी, कविलास १, चण्डीभव्याङ्ग, दारेचोक, कोराक, भण्डारा र मेघौली
४	बंगुर	बघौडा, गुञ्जनगर भुवनवस्ती, गुञ्जनगर, सिमरी टाउन खैरहनी सुर्ताना, मुडावार, मुग्लीन, कुरीनटार, शुक्रनगर, मेघौली र कोराक
५	कुखुरा	गुञ्जनगर पशुसेवा केन्द्र, मंगलपुर पशुसेवा उपकेन्द्र, लंखु पशुसेवा उपकेन्द्र, खैरहनी पशुसेवा केन्द्र र रत्ननगर पशुसेवा उपकेन्द्र अन्तर्गत।

५.६ सहकारी संस्था तथा वित्तीय संस्था

हाम्रो देश नेपालमा परम्परादेखि गुठी, म्रंकाखल, ढिकुटी, पर्मा जस्ता एक आपसमा मिलेर सामुहिक कार्य गर्ने, सामाजिक कार्यहरू गर्ने एक अर्काको लागि सहयोगी बन्ने कार्य हुँदै आएका छन्। सबै मिली बसौ सबैले बाँडेर खाऔं, मिलेर काम गरौं भन्ने भावनाले हाम्रो परम्परा र संस्कार ओतप्रोत रहेकै छ।

नेपालमा २०१० सालमा सहकारी विभागको स्थापना गरी चितवनको राप्तीदून क्षेत्रमा वसोवास गराइएका जनसमुदायको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन र व्यवस्थित वस्ती विकासका लागि ऋण उपलब्ध गराउन ऋण वचत सहकारी संस्था खोल्ने क्रम शुरु गरियो।

नेपालककै पहिलो सहकारी संस्थाको रूपमा “बखान सहकारी संस्था लिमिटेड शारदानगर १ चितवन” २०१३ साल चैत्र २० गते दर्ता भै स्थापना भयो। २०१३ सालदेखि २०४८ साल सम्म चितवन जिल्लाभर १८ वटा सहकारी (साभा) संस्था र एक जिल्ला संघ रहेकोमा आ.व. २०७२/७३ सम्म त्यसको संख्या ६७८ भएको देखिन्छ। सहकारी संघ संस्थाहरूको सञ्जाल जिल्लाभरि नै विस्तार भएको पाइन्छ। यी संघ संस्थाहरूमा २,३०,८२७ सदस्यहरू आवद्ध भएका छन्। यस क्षेत्रबाट वार्षिक करिब करौडौं आर्थिक कारोवार हुँदै आएको छ। महिलाबाट संचालित १०४ वटा सहकारीहरू छन्। महिला, जनजाति, दलित पिछडिएको वर्ग र क्षेत्रका समुदायमा सहकारिताको माध्यमबाट उद्यमको विकास भएको छ। नेपालमा सहकारीको जननीको रूपमा रहेको यस चितवन जिल्लाको गरीव, निम्न आय भएका, बेरोजगार, कृषक आदिको व्यवसायिक आधार नै सहकारीता बनेको छ। रेशम खेती होस् वा मौरीपालन, वचत ऋणको कारोवार होस् वा दुग्ध उत्पादक, ताजा तरकारी तथा फलफूल उत्पादक होस् वा बहुउद्देश्य, हरेक क्षेत्रमा सहकारी व्यवसायले उल्लेख्यरूपमा सफलता पाइरहेकै छ।

यस जिल्लामा अन्तरराष्ट्रिय गैह्र सरकारी संस्था वा राष्ट्रिय गैह्र सरकारी संस्था, विभिन्न दातृ निकाय आदिको सहयोगको क्षेत्र पनि गरिवी निवारणको लागि रहेको र गरीवको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने अन्तरराष्ट्रिय रूपको सशक्त माध्यम पनि सहकारी नै भएकोले सहकारी विकास अगाडी बढिरहेको छ।

तालिका ५.१७ सहकारी संस्थाहरूको विवरण आ.व.२०७३/७४

क्र.स.	सहकारी संस्थाहरूको किसिम	संस्थाको संख्या	महिला	पुरुष	जम्मा	शेयर पूजा (रु.हजारमा)
१	बचत	२८३	७७,२८१	५६,७५२	१,३४,८३३	१९२२४८००००
२	दुग्ध	१३८	४,७८०	१३,६३१	१८,४११	४१६९८२००
३	कृषि	१२७	३१,६९३	९,१६८	४०,८६१	१९०२६५८००
४	तरकारी तथा फलफूल	१२	७९७	१,२८४	२,०८१	२४५३८००
५	बहुउद्देश्यीय	६८	१०,४३९	१२,०८०	२२,५१९	४९८७७०१००
६	सामाजिक उद्यमी	१४	४,८०५	०	४,८०५	१६१९९८००
७	जडिबुटी	६	४१५	३०९	७२४	५१२७४००
८	माछापालन	६	२३५	९७	३३२	५५४०००
९	मौरीपालन	४	१३९	९५३	१,०९२	६०६३९९००

१०	वातावरण	१	१	३८	३९	९७५००
११	संचार	५	१३९	९५३	१,०९२	६०६३१९००
१२	चितवन चनौली शीतभण्डार	१	४२	११७	१५९	५५०००००
१४	पर्यटन	३	२८२	३४८	६३०	७६२९१००
१५	रेशम	१	५९६	२८६	८८२	४३४५००
१६	उपभोक्ता	९	१,०४९	१,२६८	२,३१७	२१९०९०००
जम्मा		६७८	१,३२,६९३	९७,२८४	२,३०८२७	२८३४३८२०००

स्रोत: सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यालय, चितवन

तालिका ५.१७ क वित्तीय संस्थाहरूको विवरण .२०७३ चैत्र सम्म

क्र.स.	वित्तीय संस्था	संख्या	क्र.स.	वित्तीय संस्था	संख्या
१	वाणिज्य बैंक क वर्ग	८१	२	विकास बैंक ख वर्ग	६८
३	फाइनेन्स कम्पनी ग वर्ग	५	४	लघु वित्त विकास बैंक घ बैंक	४२

श्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

५.७ उद्योग धन्दा तथा खनिज सम्पदा स्थिति

जिल्लाको आर्थिक विकासको दिगो र भरपर्दो आधारस्तम्भ नै औद्योगिक विकास हो। यो जिल्ला औद्योगिक विकासको प्रचुर सम्भावना बोकेको जिल्ला हो। लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको माध्यमबाट गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुर्‍याउन सकिन्छ। नेपाल सरकारले परिभाषित गरे अनुरूप स्थिर पूंजी आधार मानी हेर्दा चितवन जिल्लामा साना उद्योगहरूको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ। औद्योगिक गणना अनुसार नेपालको कुल उत्पादनशील औद्योगिक उत्पादनमा यस जिल्लाको कुल उत्पादशील औद्योगिक उत्पादन २.७ प्रतिशत र नेपालको कुल मुल्य अभिवृद्धिको अंशमा यो जिल्लाको योगदान ३.८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय चितवनको तथ्याङ्क अनुसार यस जिल्लामा हालसम्म बस्तु उत्पादन, प्रशोधन र सेवाजन्य उद्योगहरू विभिन्न गाउँपालिका र नगरपालिकामा छरिएर संचालनमा रहेका छन्। यी लघु उद्यम,घरेलु र साना उद्योग प्रकृतिका उद्योगहरू छन्। ३,०८२ वटा उद्योगहरू उत्पादन मुलक, २,१८८ वटा सेवामुलक, २,१६५ वटा कृषि एवम् वनजन्य, १,०६४ वटा उद्योगहरू पर्यटन व्यवसायसंग सम्बन्धित र ३ वटा निर्माणमूलक उद्योगहरू छन्। यी उद्योगहरूले ३८,६१८ जनालाई रोजगारी दिएका छन्। यस जिल्लामा लघु, घरेलु र साना उद्योग गरी जम्मा ८,५१२ उद्योगहरू दर्ता भएको देखिन्छ। यी उद्योगहरूमा कानुनी हैसियत हेर्दा सबैभन्दा बढी निजी छन् भने दोस्रोमा साभेदारी र त्यसपछि प्रा. लि.को संख्या छ।

तालिका ५.१८ उद्योगहरूको विवरण आ.व.२०७३/७४

क्र.सं.	उद्योगको किसिम	लघु उद्यम		घरेलु उद्योग			साना उद्योग			जम्मा
		निजी	साभेदारी	निजी	साभेदारी	प्रा.लि.	निजी	साभेदारी	प्रा.लि.	
१	उत्पादन मुलक	३८	४	७५	३	०	२२५८२	१३७	२४३	३,०८२

क्र.सं.	उद्योगको किसिम	लघु उद्यम		घरेलु उद्योग			साना उद्योग			जम्मा
		निजी	साभेदारी	निजी	साभेदारी	प्रा.लि.	निजी	साभेदारी	प्रा.लि.	
२	कृषि र वन जन्य	७	२	६४	२	०	१,७९७	११४	११५	२,१६५
३	पर्यटन	५३	१	०	०	०	९२६	३०	५४	१,०६४
४	निर्माण	०	०	०	०	०	१	२	०	३
५	सेवा	७	१	१५	०	०	१,७९८	१२७	१८६	२,१९८
जम्मा		२३३	८	१५४	५	०	७,१०४	४१०	५९८	८,५१२

स्रोत: जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, चितवन

तालिका ५.१९ घरेलु तथा साना उद्योगको अवस्थाको विवरण

सि.नं.	उद्योगको नाम	उद्योग संख्या	स्थिर पूँजी (हजार रुपैयाँमा)	चालु पूँजी (हजार रुपैयाँमा)	वार्षिक उत्पादन (हजार रुपैयाँमा)	रोजगारी प्राप्त
१	उत्पादन मुलक	३,०८२	२८९४०२४।४	२५०४६५४.०	२१२५१४०४	१८,१७१
२	कृषि र वन जन्य	२,१६५	१७४१३३२.८	१३८१७४१.८	२७६३१७	७,१२१
३	पर्यटन	१,०६४	८४८०९.३६	४३६३३९.४	१५८१०३७	४,४०७
४	निर्माण	३	२३१५०	५८५०	१६१४४	१८
५	सेवा	२,१९८	१४२१४७७.४	७७८८८०	७०७३६६१	८,९०१

स्रोत: जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, चितवन

तालिका ५.२० जिल्लाका औद्योगिक सूचकहरू (१० वा सो भन्दा बढी कामदारहरू भएका उद्योगहरू)

क्र.सं.	विवरण	२०६४	२०६९	परिवर्तन दर
१	उद्योग प्रतिष्ठानहरूको संख्या	९८	१५९	६२.२४
२	रोजगार प्राप्त गर्नेहरूको संख्या	४३०७	६२६३	४५.४१
३	तलब,ज्याला तथा अन्य सुविधा	१८२६८८	५६३५२२	२०८.४६
४	गणनाको लागत मूल्य रु.हजारमा	१५००१२८	७३४३६८	३७५.५८
५	गणनाको निर्गत मूल्य रु.हजारमा	२०२९३३५	९६८८६७३	३७७.४३
६	गणनाको मूल्य अभिवृद्धि रु.हजारमा	५२९२०७	२५५४३०५	३८२.६७

स्रोत : उद्योग गणनाहरू २०६८, २०६४

तालिका ५.२१ कामदारको संख्याको आधारमा जिल्लाका उद्योगहरूको विवरण (१० वा सो भन्दा बढी कामदारहरू भएका उद्योगहरू)

क्र.सं.	उद्योगमा काम गर्ने कामदार संख्या	उद्योगहरूको संख्या		लागत मूल्य रु.हजारमा		निर्गत मूल्य रु. हजारमा	
		२०६४	२०६९	२०६४	२०६९	२०६४	२०६९
१	१०-२०	६१	९२	४५६६५५	१३१८४६९	५८००६८	१७५१८४६
२	२०-४९	१३	४१	१९७२०४	१५६५४६२	२९७५५६	१९८०१०२
३	५०-९९	९	९	३४२८९६	३७०४९४२	४०८४७७	४६१७९२६
४	१००-१९९	११	१०	४३३४४	१२१९५०	१२२०५१	२८९१७४

क्र.सं.	उद्योगमा काम गर्ने कामदार संख्या	उद्योगहरूको संख्या		लागत मूल्य रु. हजारमा		निर्गत मूल्य रु. हजारमा	
		२०६४	२०६९	२०६४	२०६९	२०६४	२०६९
५	२००	४	७	४६००२९	४२३५४५	६२१९८३	१०४९६२५
जम्मा		९८	१५९	१५००१२८	७३४३६८	२०२९३३५	९६८८६७३

स्रोत: उद्योग गणनाहरू २०६८, २०६४

तालिका ५.२२ जिल्लाका उद्योगहरूको विवरण (१० वा सो भन्दा बढी कामदारहरू भएका उद्योगहरू)

क्र.सं.	उद्योगको वैधानिक स्थिति	उद्योगहरूको संख्या		लागत मूल्य रु. हजारमा		निर्गत मूल्य रु. हजारमा	
		०६४	२०६९	२०६४	२०६९	२०६४	२०६९
१	व्यक्तिगत	७७	९७	५८४९३२	२५५१५१४	८९८७८७	३६०२६५४
२	प्रा. लि.	१३	५१	३८७४४	४४३२२९६	६३३२२	५८६९६०९
३	साभेदारी तथा अन्य	८	११	८७६४५२	१५०५५८	१०६७२२६	२१६४१०
जम्मा		९८	१५९	१५००१२८	७३४३६८	२०२९३३५	९६८८६७३

५.७. १ खनिज सम्पदा

यस जिल्लामा खानीजन्य कुनै पनि उद्योग छैनन्। यहाँ के कस्तो प्रकारको खनिज वस्तुहरू उपलब्ध छन् भन्ने बारे कुनै अध्ययन वा खोज भएको पाइँदैन। हालसम्मको सर्वेक्षण तथा अनुमान अनुसार निम्न स्थानमा निम्न वमोजिमका खनिज पदार्थहरू पाइन्छन्।

तालिका ५.२३ खनिज सम्पदा विवरण

फलाम	तामा
यो खनिज पदार्थ चितवन जिल्लाको कान्द्राङ्गढी, जीरवाङ्ग र गोठेडांडामा भएको अनुमान छ तर स्तर र परिमाण भने थाहा हुनसकेको छैन।	यो खनिज पदार्थ जूगेडी तथा यसको आसपासमा भएको अनुमान गरिएको छ।

स्रोत: जिल्ला सूचना तथा अभिलेख शाखा, चितवन

चितवन जिल्लाको विभिन्न ठाउँमा चूनढुंगा, क्वार्टार्ज, फाइलाइट, जस्ता, खनिज पदार्थका नमूनाहरू पाइएका छन्। रिग्दी खोला तथा माडीको मगुई खोलाको बालुवामा सुन पाइन्छ। रिग्दी खोलाको किनारमा खनेको ढुंगामा सुन पाइन्छ। माडी क्षेत्रको दक्षिणमा रहेको सोमेश्वर डांडाको फेदी तथा चितई खोलाको वरपर कोइला खानी भेटिएको छ। तर स्तर र परिमाण भने थाहा हुनसकेको छैन। त्यस्तै गरी चितवन जिल्लामा पेट्रोल खानी पनि भएको अनुमान गरिएको छ।

५.८ पर्यटन

चितवन जिल्ला ऐतिहासिक तथा धार्मिक एवं सांस्कृतिक महत्त्व राख्ने स्थलहरू र पर्यटकीय आकर्षणका ख्यातिप्राप्त स्थलहरूले भरिपूर्ण छ। चितवन अनेकौं दुर्लभ वन्यजन्तु, जलचर, चराचुरुङ्गी,

कीट पतंग, बोटविरुवाले सम्पन्न जैविक विविधताको अनुपम संरचना मानिन्छ। विभिन्न जनजातिहरू र तिनीहरूको रहनसहन चितवनको अर्को आकर्षण हो। चितवनको पर्यटनको अन्य आकर्षणका रूपमा ग्रामीण परिवेश र त्यहाँका विविध पक्षहरू पनि रहेका छन्। चितवन वाह्य तथा आन्तरिक दुवै पर्यटकीय दृष्टिकोणले उपयुक्त र महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। पर्यटकीय हिसाबले यस जिल्लालाई नेपाल कै तेश्रो गन्तव्यका रूपमा मानिन्छ। माडीको समथर फाँट देखि सिराइचुली डाँडासम्मको जैविक विविधता, सिराइचुली डाँडाबाट देखिने सूर्योदय र गोलाघाटबाट देखिने सूर्यास्तको सुन्दरता, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रका दुर्लभ वन्यजन्तु र तिनको गतिविधि, दुर्लभ वनस्पति र सिमसार क्षेत्र, साँस्कृतिक तथा जातीय विविधता चितवनका चिनारी हुन्।

६.८.१ चितवनको पर्यटन स्थिति

चितवन जिल्ला नेपाल आउने पर्यटकहरूको मुख्य गन्तव्य स्थलमध्ये तेस्रो स्थानमा रहेको छ। चितवनको मुख्य पर्यटकीयस्थल विश्व सम्पदा सूचीमा सूचिकृत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज घुम्ने पर्यटकहरू सन् १९८३ देखि २००३ सम्म चितवनमा वार्षिक ५६००० पर्यटक आएका थिए भने यो संख्या वृद्धिभई २००७ मा ८१००० र २००८ मा ११४००० पर्यटक पुगेको थियो। आ.व २०७०/७१ मा १,७३४२५, आ.व. २०७१/७२ मा १,७८,२५७ र आ.व. २०७२/७३ मा ८७,३८१ पर्यटकहरू आएको देखिन्छ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज बाहेक विश्व सम्पदा सूचीमा सूचिकृत विसहजारी ताल, सिराई चूली, धार्मिक स्थलहरू देवघाट, त्रिवेणी, विक्रमवावा आदि स्थानमा भ्रमण गर्ने पर्यटकहरूको संख्या प्रसस्त छ तर यसलाई अहिलेसम्म गणना गरिएको छैन। राष्ट्रियस्तरबाट पोखरा बाहेक अन्य क्षेत्रमा जाने पर्यटकको तथ्याङ्क राख्ने व्यवस्था नभएकोले चितवन वा अन्य क्षेत्रमा जाने समेत पर्यटकहरूको संख्या उपलब्ध छैन।

तालिका ५.२४ पर्यटन आगमनको स्थिति

आ.व.	पर्यटक संख्या			जम्मा
	सार्क मुलुकहरू बाहेक	सार्क मुलुकहरू	नेपाली	
२०७२/७३	५०,१९३	६,६०६	३०,५९२	८७,३९१
२०७१/७२	१,२७,६३९	१४,६८९	३५,९२९	१,७८,२५७
२०७०/७१				१,७३,४२५
२०६९/७०				१,५३,७४९

स्रोत : चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज

सौराहा र सामुदायिक वनहरू जस्तै वाघमारा, ज्ञानेश्वर र चित्रसेनमा पर्यटन आगमनको विकासमा माथिको आंकडामा त्यति सहयोग गर्दैनन् किनकि ती स्थानमा जानेहरू मध्ये नै अधिकांशले निकुञ्जको समेत भ्रमण गरेकै हुन्छ।

पर्यटकीय स्थलहरू

चितवनमा पर्यटन क्षेत्रलाई मोटामोटीरूपमा ४ भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ, जसलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ।

क) प्राकृतिक स्थलहरू

राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र वन, सिराही चुली (सूर्य उदाएको दृश्य देख्न सकिने) कंकाली वन, कुमरोज वन, बाघमारा वन, रत्ननगरको लौरी घोल, सतनचुली, २० हजारताल, वैकुण्ठताल, नन्दभाउजुताल, पर्शुरामकुण्ड, नारायणी नदी आदि यस जिल्लाका प्राकृतिक दृश्यावलोकनका लागि मनोरम स्थलको रूपमा लिन सकिन्छ।

ख) ऐतिहासिक स्थलहरू

उपरदाडगढी, सोमेश्वरगढी, कविलासगढी, परेवाकोट, कंकालीकोट आदि ऐतिहासिक पर्यटकीय स्थलहरू रहेका छन्।

ग) धार्मिक स्थलहरू

देवघाट, कालिकामन्दिर शिवघाट, विक्रमवावा मन्दिर, वागीश्वर मन्दिर, चित्रसारी मन्दिर, पञ्चपाण्डव, वाल्मीकि आश्रम आदि पर्दछन्। यीमध्ये देवघाट क्षेत्रमा वर्षेनी ठूलो संख्यामा तीर्थयात्रीहरू आउँछन् र विशेष गरी माघसंक्रान्तिमा यहाँ ठूलो मेला लाग्दछ।

घ) साँस्कृतिक क्षेत्रहरू

यस जिल्लामा विभिन्न आदिवासीहरूले वसोवास गर्दै आइरहेका छन्। तीमध्ये मुख्य रूपमा चेपाङ्ग, थारु, वोट, मुसहर, माभी, दराई, कुमाल आदिको रहन सहन भेषभूषा र जीवनशैली अध्ययन गर्नको लागि यो जिल्ला उपयुक्त स्थलको रूपमा रहेको छ।

१. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज

प्रकृतिक स्थलहरूमध्ये चि.रा.नि. जैविक विविधताको दृष्टिकोणले विश्वमा नै प्रख्यात छ र विश्वसम्पदा सूचीमा समेत सूचीकृत छ। यस निकुञ्जमा ४३ किसिमका जनावरहरूको वसोवास रहेको छ। एकसिंगे गैडा, जो विश्वमै लोप हुने अवस्थामा पुगेको दुर्लभ वन्यजन्तु हो, यसको वासस्थान पनि यसै निकुञ्जभित्र संरक्षित छ। त्यस्तै दुर्लभ वन्यजन्तुको रूपमा सूचीकृत बाघले पनि यसै निकुञ्जलाई आफ्नो प्यारो वासस्थान बनाएको छ। ५३२ वर्ग कि.मी. क्षेत्रमा फैलिएको निकुञ्जभित्र हात्ती प्रजनन केन्द्र, गिद्ध तथा घडिवाल गोही संरक्षण केन्द्र, विक्रमवावा मन्दिर, लामी ताल, तमोर ताल रहेका छन्। विश्ववाट समाप्त हुँदै गएको घडियाललाई प्रजनन गरी संरक्षण गर्ने कार्यको लागि पनि चितवन प्रसिद्ध छ। ४०० भन्दा बढी थरिका चराहरू पाइने चितवनको जंगल अनुसन्धानकर्ताहरूका लागि पनि आकर्षक थलोको रूपमा रहेको छ।

खण्ड ६ मौतिक पूर्वाधार

६.१ सडक यातायात

यो जिल्ला देशको मध्यभागमा अवस्थित भएको र यसलाई महेन्द्र राजमार्गले पूर्व-पश्चिम हुनेगरी बीच भागवाट काट्नुको साथै उत्तरतर्फ राजधानीसंग नारायणगढ-मुग्लीड. राजमार्ग र पृथ्वी राजमार्गले जोडेको हुनाले राजमार्गको लम्वाई बढी छ। त्यस्तै प्राय मैदानी भागमा अवस्थित (साविकका नौ पहाडी गा.वि.स. वाहेक) भएकोले यहाँ गाउँ कुना काप्चामा समेत वाटो/सडक पुगेको छ। ती कुना काप्चामा पुगेका कच्ची सडकहरूको संचालनमा कठिनाई भएतापनि जिल्लावासीहरूको सडक यातायातमा पहुँच राम्रो छ।

चितवन जिल्लाको सडक तथा यातायातको स्थितिलाई समग्रमा हेर्दा यस जिल्लाको सडकको लम्वाई वारे दुई थरी तथ्याङ्क भेटिन्छ। पहिलो डिभिजन सडक कार्यालय को तथ्याङ्क अनुसार जिल्लाभरीमा सवै स्तरका (कालोपत्रे, ग्राभेल तथा कच्ची सडक) गरी जम्मा ५७६ कि.मी. सडक छ। अर्को, जिल्ला यातायात गुरु योजना (District Transport Master Plan) को तथ्याङ्क अनुसार जिल्लाभरीमा जम्मा १६३१.८६ कि.मी. सडक छ। तर म्.ए को तथ्याङ्कमा जिल्ला भरिका संपूर्ण गोरेटोर घोडेटो एवं कच्ची सडकहरूलाई पनि समावेश गरिएको छ। यहाँ सडक डिभिजन कार्यालयको तथ्याङ्क वमोजिम वाहै महिना यातायात संचालन गर्न सम्भव भएका कच्ची सडकको लम्वाई मात्र समावेश गरिएको छ।

एक आंकडा अनुसार जिल्लाको कुल सडक लम्वाई ८३७ कि.मी. छ जस मध्ये कालो पत्रे सडकको लम्वाई २२५ कि.मी. छ। यस जिल्लामा ३ वटा राष्ट्रिय राजमार्ग हरू पर्दछन्। यस मध्ये मोवा खोलादेखि मुग्लिङसम्म १७ कि.मी. सडक पृथ्वी राजमार्गमा पर्दछ भने मुग्लिङदेखि नारायणगढ सम्म ३६ कि.मी. मुग्लिङ-नारायणगढ राजमार्ग र नारायणगढ देखि रत्ननगर, पर्सा बजार, भण्डारा हुँदै लोथरसम्म ३६ कि.मी. महेन्द्र राजमार्गको खण्ड गरी जम्मा ८८ कि.मी. खण्ड राष्ट्रिय राजमार्गमा पर्दछ। यस वाहेक बाँकी ७८ कि.मी. कालोपत्रे सडक भरतपुर नगरपालिका, रत्ननगर नगरपालिका तथा अन्य नगरपालिका क्षेत्र भित्र तथा विभिन्न ठाउँहरूलाई सदरमुकाम सम्म जोड्ने जिल्ला सडकको वर्गमा पर्दछन्।

भरतपुर हवाई मैदान कालोपत्रे छ र यो नियमितरुपमा संचालनमा छ। अर्को हवाई मैदान मेघौलीमा छ र यो हाल संचालनमा छैन। त्रिशुली र नारायणी नदीमा डुंगाद्वारा च्याफ्टिंग गरिन्छ। मनकामना केबुलकारको प्रवेशद्वार यसै जिल्लामा पर्दछ।

तालिका ६.१ सडक पूर्वाधारको स्थिति

क्र.सं.	विवरण	कि.मी	कैफियत
१	सडक यातायात		
	कालो पत्रे	२२५	
	ग्रावेल सडक	४२२	
	कच्ची सडक	१५०	
२	हवाई मैदान	२	भरतपुर र मेघौली
३	राजमार्ग	८८.७०	

स्रोत: जिल्ला सूचना तथा अभिलेख शाखा, चितवन-२०७०

जिल्ला सदरमुकामसंग जिल्लाका अन्य गा.प.तथा न.पा. हरूलाई जोड्ने मुख्य मार्गको रूपमा रहेका सडकहरूको विवरण निम्न वमोजिम छन्:

तालिका ६.२ जिल्लाका मुख्य सडक मार्गको विवरण

क्र.सं	सडक क्षेत्र विवरण	लम्वाई
१.	भरतपुर, गितानगर, पटिहानी, जगतपुर, गर्दी, वघौडा, कल्याणपुर, अयोध्यापुरी (नारायाणगढ ठोरी सडक)	६८ कि.मी.
२.	भरतपुर, रत्ननगर, चैनपुर, भण्डारा, पिप्ले (उत्तराखण्ड सडक)	३० कि.मी.
३.	भरतपुर, मंगलपुर, फुलवारी, शिवनगर, पार्वतीपुर, शूक्रनगर, मेघौली (देविस्थान)	३० कि.मी.
४.	भरतपुर, मंगलपुर, शारादानगर, गुन्जनगर, दिव्यनगर, मेघौलीको जितपुर सम्म	२८ कि.मी.
५.	भरतपुर, रत्ननगर, जुटपानी, शक्तिखोर	२६ कि.मी.

स्रोत: जिल्ला सूचना तथा अभिलेख शाखा, चितवन २०७०

जिल्लामा कालोपत्रे र ग्रावेल सडक वाहेक कच्ची सडकहरूको लम्वाई १२६ कि.मी. छ। यी सडकहरू धेरैजसो मैदानी भागमा रहेका भएपनि पहाडी क्षेत्रका साविकका ५ गा.वि.स. हरूमा मुख्यतः गोरेटो र घोडेढें को रूपमा रहेका छन्। यी सडकहरू मध्ये ग्रामीण कृषि सडक कार्यक्रम अन्तरगत जि.स.स.द्वारा निर्मित भोर्ले-दाहाखानी सडक पनि पर्दछ।

६.२ हवाई सेवा

चितवन जिल्ला यातायातको मध्यविन्दु भएकाले यस जिल्लामा २ वटा हवाई मैदान रहेका छन्। भरतपुर विमानस्थल पूर्णरूपले कालोपत्रे र नियमितरूपमा संचालनमा रहेको छ। अर्को हवाई मैदान मेघौलीमा छ र यो कच्ची छ हाल संचालनमा पनि छैन।

६.३ सूचना तथा संचार

आजको युग सञ्चारको युग हो। मानवीय चेतनाको विकास, विभिन्न विकास सम्बन्धी चेतनाहरू, उत्पादकत्व बृद्धिका लागि आवश्यक ज्ञान आदि सञ्चारको माध्यमहरूले समुदायस्तरमा पुऱ्याउने

भएकोले जिल्लाको द्रुततर विकास गर्न सूचना प्रविधिको व्यापक प्रयोग गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

चितवन पनि सञ्चार माध्यमहरूको विकास भएको जिल्लाको रूपमा चिनिन्छ । यस जिल्लामा विभिन्न प्रकारका हुलाकहरू, टेलिफोन लाईन, मोवाईल सेवा, पत्रपत्रिकाहरू, पेजर, छापाखानाहरू, एफ्. एम्. सेवा, टी.वी. सेवा, एक्सप्रेस डेलिभरी, इमेल, ईन्टरनेट र चलचित्र भवनहरू छन् । यस जिल्लामा सञ्चारका प्रमुख साधन हुलाकपछि टेलिफोन सेवा नै आउँछ ।

जिल्लामा सञ्चार प्रणाली अन्तर्गत हुलाक सेवा, टेलिफोन/टेलेक्स, इमेल, ईन्टरनेट, राष्ट्रिय तथा स्थानीय पत्रपत्रिका, रेडियो, पेजिङ, सरकारी र निजी एक्सप्रेस डेलिभरी, स्थानीय एफ्.एम्. रेडियो, रेडियो नेपालको केन्द्रीय प्रसारण रिले स्टेशन, चलचित्र भवनहरू आदि सेवा सुविधाहरू उपलब्ध छन् ।

तालिका ६.३ जिल्लामा सूचना तथा संचार माध्यम विवरण

इलाका हुलाक	१३
पत्रपत्रिका	१७
केबुल टी.भि	१५
स्थानीय टी.भि	६
छापाखाना	२५
अन्तराष्ट्रिय इन्टरनेट सेवा प्रदायक	५
चलचित्र हल	११ (६ वटा मात्रै संचालनमा रहेको)
कम्प्युटर सम्बन्धि तालिम दिने केन्द्र	४०

स्रोत: जिल्ला सूचना तथा अभिलेख शाखा, चितवन

६.३.१ जिल्ला हुलाकको स्थिति

यस जिल्लाको सबै क्षेत्रमा हुलाक सेवा पुगेको छ । यहाँका हुलाक कार्यालयहरूमध्ये १३ वटै हुलाकमा धनादेश सुविधा उपलब्ध हुनुका साथै भरतपुर स्थित जिल्ला हुलाक र रामपुर स्थित इलाका हुलाकमा हुलाक बचत बैंक सुविधा पनि उपलब्ध छ । यसका साथै भरतपुर स्थित जिल्ला हुलाकमा पोष्ट बक्स सेवा र यहाँवाट द्रुत डाकसेवा पनि सञ्चालित छ । जिल्लामा उपलब्ध हुलाक सेवाहरूको अवस्थिति विवरण निम्न रहेका छन् ।

तालिका ६.४ हुलाक सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	कैफियत
१	जिल्ला हुलाक	१	
२	इलाका हुलाक	१३	प्रत्येक इलाकामा, धनादेश सुविधा सहित
३	अतिरिक्त हुलाक	२५	
४.	हुलाक बचत बैंक	२	रामपुर इलाका हुलाक र भरतपुर जिल्ला हुलाकमा

स्रोत : जिल्ला हुलाक कार्यालय, चितवन

७.४.२ दूर सञ्चार (टेलिकम सेवा)

यस जिल्लाका १ वटा महा न.पा. सहित ५ वटा नगरपालिका क्षेत्र लगायत टेलिफोन सेवा पुगेका गाविस संख्या ८ पुगेको छ। टेलिफोन सेवा पुग्न नसकेका साविकका ७ गाविसहरूमा महाभारतको पहाडी क्षेत्रका लोथर, काउले, कोराक, सिद्धि, चण्डिभञ्ज्याङ, शक्तिखोर र दाहाखानी हुन्।

तालिका ६.५ नेपाल टेलिकमको सेवा सम्बन्धी विवरण -२०७३

क्र.सं.	विवरण		संख्या
VOICE SERVICE			
1	PSTN	21,647	
2	CDMA FIXED	PREPAID	4,791
		POSTPAID	1,583
3	GSM	PREPAID	2,69,644
		POSTPAID	17,624
4	SKY MOBILE	PREPAID	20,636
		POSTPAID	484
DATA SERVICE-INTERNET			
1	ADSL	8,576	
2	FTTH	43	
3	WIMAX	796	

स्रोत: नेपाल टेलिकम, शाखा कार्यालय, चितवन

७.४.३ पत्रकारीता

जिल्लामा पत्रकारिताको विकासको लागि एवम् पत्रकारिताको हक अधिकारको लागि नेपाल प्रत्राकार महासंघको स्थापना वि.स.२०१२ मा केन्द्रमा स्थापना भए पनि चितवनमा २०४७ सालमा नेपाल प्रत्राकार महासंघ, चितवनले मान्यता पायो। पत्रकारिताको इतिहास पल्टाउँदा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, चितवनमा दर्ता भएको पहिलो पत्रिका प्रवाह हो। हाल चितवनमा ५ वटा दैनिक पत्रिकाहरू नियमित रूपमा प्रकाशित भएका छन्। यस जिल्लामा दैनिक, साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक रूपमा पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशन हुने गर्दछन्। जनतालाई सूचनाहरू सु-सूचित गराउन उद्देश्यले चितवनमा चार किसिमका पत्रकारिता देख्न सकिन्छ।

क. छापा पत्रकारिता: सबैभन्दा पुरानो पत्रकारिताको रूपमा छापा पत्रकारीता नै पर्दछ। यसको माध्यमावाट सर्व साधारणलाई सु-सूचित गर्ने कार्यमा ठूलो योगदान पुगेको छ। चितवनका छापा माध्यमहरू यस प्रकार छन्।

तालिका ६.६ चितवनका पत्रपत्रिका विवरण

दैनिक	साप्ताहिक	अर्ध साप्ताहिक	मासिक
चितवन पोस्ट	उज्यालो एक्सप्रेस	चितवन खबर	नारायणी टुडे
पारदर्शी दैनिक	चितवन साप्ताहिक		
कायाकैरन	चुरे सन्देश		
लोकतन्त्र सन्देश	जन अर्पण		
सञ्चारपत्र	जोश		
	अर्थ समाचार		
	आक्रमण		
	राजधानी आस्था		
	सगरमाथा नेपाल		
	चितवन दर्पण		

स्रोत: नेपाल पत्रकार संघ, चितवन शाखा

ख. रेडियो पत्रकारिता : स्थानीय रेडियोको रूपमा चितवनमा १५ वटा एफ्.एम्. छन्। यसको साथै गैँडाकोटमा रहेको सामुदायिक एफ्.एम्. रेडियोले पनि यो जिल्लालाई सु-सूचित गराउने कार्यमा सहयोग गरेको छ। यहाँ रेडियो पत्रकारिताको प्रभाव दिनानुदिन बढ्दै गएको देखिन्छ।

तालिका ६.७ रेडियोहरूको विवरण

चितवनका रेडियोहरू:	
• कालिका एफ एम	• सिनर्जी एफ एम
• हाम्रो एफ एफ	• रेडियो त्रिवेणी
• रेडियो चितवन	• रेडियो नारायणी
• रेडियो ध्रुवतारा	• रेडियो देवघाट
• रेडियो अर्पण	• सिराइचुली एफएम
• कालिका ९१	• ग्रेट एफ एम
• रिलेशन एफ एम	• रेडियो सम्पदा
• रेडियो शिवशक्ति	

स्रोत: नेपाल पत्रकार संघ, चितवन शाखा

ग. टेलिभिजन पत्रकारीता: चितवनमा हाल ६ वटा टेलिभिजनहरूले समुदायमा सूचना एवं मनोरञ्जन प्रदान गरी स्थानीय समुदायहरूलाई सूचित गरिरहेका छन्।

तालिका ६.८ टेलिभिजनहरूको विवरण

चितवनका टेलिभिजन		
बेसो च्यानल	क्रिप्टल टेलिभिजन	अभियान टेलिभिजन
नमस्ते टेलिभिजन	आभाष टेलिभिजन	टिभी कालिका

स्रोत: नेपाल पत्रकार संघ, चितवन शाखा

घ. वेभपेज पत्रकारीता : यस जिल्लामा ईमेल, ईन्टरनेटको माध्यमद्वारा पनि सूचना तथा तथ्यांकहरू प्रवाह हुने गरेको पाईन्छ। यस्तै गरि ईन्टरनेटको केहि ठाउ लिएर आ-आफ्नो सूचना तथा तथ्यांहरू लाई राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रियस्तरमा नै प्रवाह गरिएको पाईन्छ। आ-आफ्नो सूचनालाई चिनाउने उदेश्यले चितवन जिल्लामा केहि प्राईभेट र केहि सरकारी कार्यलयहरूले आआफ्नो प्रगति, परिचय, प्रदान गरिने सेवासुविधाहरूलाई वेभसाईटमा राखेका छन्।

६.४ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

जिल्लाको प्रमुख नदीहरूबाट विद्युत विकास गर्ने संभावना भए तापनि हालसम्म साना खोलाहरूका साना जल विद्युत् आयोजनाबाट करिब २५ किलोवाट विद्युत निकालिएको छ। जिल्लाका १ महानगरपालिका, ५ नगरपालिका र १ गाउँपालिकाहरूमा विद्युत सेवा उपलब्ध छन् भने पहाडी भेगका पर्ने नगरपालिका र गाउँपालिकाका कतिपय वडाहरूमा हालसम्म विद्युत सुविधा पुगेको छैन। माडी नगरपालिकाका जनता विद्युत सेवाको उपभोगबाट आएकोमा बन्चित रहदै आएकोमा हाल विद्युत सेवा पुऱ्याउने कार्य संचालनमा भैराखेको छ। सीमित र स्थिर आपूर्ति, बढ्दो माग र अत्याधिक चुहावट (चोरी) प्रमुख समस्याको रूपमा देखा परेको छ। चितवन लोड सेडिङबाट मुक्त जिल्ला हो। चितवन जलविद्युत उत्पादनको हिसावले करिब २३२.८६ मेगावाट सम्भाव्यता बोकेको जिल्ला हो।

तालिका ६.९ विद्युत सम्भाव्यता विवरण

सि.नं.	आयोजनाको नाम	खोला	क्षमता (मे.वा.)
१	थक्लान सन्धी खोला		०९३४
२	रिग्दी खोला	रिग्दी	०५३२
३	लोथर खोला ए एसएचपि	लोथर	०९
४	लोथर खोला एसएचपि	लोथर	०९९९
५	चादनी रिग्दी लुप एचपिपि	रिग्दी	४५
६	सप्त गण्डकी	नारायणी	२२५
जम्मा			२३२.८६५

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, चितवन

जनगणनाको प्राप्त नतिजामा आधारमा जिल्लाका धेरैजसो घरपरिवारहरूले आफू बसोबास गरेको घर/आवासीय इकाइमा बत्ती बाल्नका लागि अक्सर बिजुली प्रयोग गर्ने गरेको देखिएको छ। गत २०५८ सालको जनगणनामा बिजुली प्रयोग गर्ने परिवार ६७.८० प्रतिशत रहेकोमा २०६८ मा ८५.८३ प्रतिशत पुगेको छ। गत जनगणनामा बत्ती बाल्नका लागि अक्सर मटितेल प्रयोग गर्ने परिवार ३०.४८ प्रतिशत रहेकोमा हाल घटेर ५.४५ प्रतिशत मात्र देखिएको छ। बत्ती बाल्नका लागि अक्सर सोलार र अन्य इन्धन प्रयोग गर्ने परिवार क्रमशः ५.६४ र २.३२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने परिवारहरू केवल ०.२५ प्रतिशत मात्र रहेका छन्। माडी क्षेत्रमा सोलार प्रयोग गर्ने परिवारहरूको बाहुल्यता रहेको छ।

तालिका ६.१० अक्सर बत्ती बाल्ने स्रोत अनुसार परिवार संख्या

जम्मा	अक्सर बत्ती बाल्ने स्रोत					नखुलेको
	बिजुली	मटितेल	बायोग्याँस	सौर्य	अन्य	
१,३२,३४५	१,१३,७२८	७,२११	३३३	७,४६८	३,०६६	५३९
१००००	८५.९३	५.४५	०.२५	५.६४	२.३२	०.४९

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

६.४.१ सौर्य ऊर्जा

जिल्ला समन्वय समिति २०७४ आषाढको तथ्याक अनुसार १२,३८८ सौर्य फोटोभोल्टाइक (सोलार होम सिस्टम) चितवन जिल्लाका विभिन्न गा.प. तथा न.पा.मा जडान गरिएको छ। १२,३८८ घरमा अनुदानमा र कतिपय घरमा सरकारी अनुदान विना नै शहरी क्षेत्रमा जडान गरिएको पाइन्छ। सबै भन्दा बढी माडी न.पा.मा ७,८६६ र त्यसपछि ईच्छाकामना गाउँपालिकामा जडान गरिएको देखिन्छ।

तालिका ६.११ गा.प. तथा न.पा.हरूमा जडित सोलार होम सिस्टमको विवरण

क्र.सं.	गा.वि.स./न.पा.	जम्मा संख्या	क्र.सं.	गा.वि.स./न.पा.	जम्मा संख्या
१	माडी	७,८६६	१२	राप्ती	१,०५४
२	कालिका	७२४	१३	भरतपुर	२०
४	ईच्छाकामना	२,७२०	१५	रत्ननगर	४
जम्मा संख्या :					१२३८८

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, चितवन

तालिका ६.१२ चितवन जिल्लामा प्रयोग भइरहेका वैकल्पिक ऊर्जा प्रविधिहरू

क्र.सं.	प्रणालीको विवरण	नेपाल सरकार अनुदानवाट बनेका प्रणाली	कैफियत
१	वायोग्यास	२०२७	आ.व.०६९।७० देखि ०७३।७४ सम्म
२	घरेलु सौर्य विद्युत प्रणाली	१२३८८	

क्र.सं.	प्रणालीको विवरण	नेपाल सरकार अनुदानबाट बनेका प्रणाली	कैफियत
३	पीको हाइड्रो (पेल्ट्रिक सेट)	७ वटा (जम्मा क्षमता २२ कि.वा.)	
४	माटोको सुधारिएको चुलो	३०१७	
५	ग्रामिण सौर्य खानेपानी आयोजना		
क.	थाकलटार ग्रामिण सौर्य खानेपानी आयोजना	२३८० वाटपिक	AEPC बाट अनुदान स्वीकृत
ख.	थामडाँडा ग्रामिण सौर्य खानेपानी आयोजना		AEPC बाट प्रतिवेदन स्वीकृत हुने क्रममा

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, चितवन

तालिका ६.१३ चितवन जिल्लामा संचालनमा रहेका पेल्ट्रीक सेटको विवरण

क्र.सं.	पिको हाइड्रो परियोजना	जम्मा कि.वाट	गा.प. तथा न.पा.	उपयोग गर्ने घरधुरी	कैफियत
१	युक्ती खोलो पिको हाइड्रो	३	राप्ती- १२,तिरुवा	३२	
२	थाकलटार खोला पिको	१.५	राप्ती- ११	३५	
३	दिहीटार पिको हाइड्रो	४	राप्ती- १२	४४	
४	जोगिनी खोला पिको हाइड्रो	२.५	राप्ती- १२	५२	
५	देविटार पिको हाइड्रो	५	राप्ती- १२	८१	
६	सिद्धि पिको हाइड्रो	३	कालिका न.पा.	६०	अनुदान विना निर्माण
७	ठाडो खोला पिको हाइड्रो	३	इच्छाकामना गा.प.	७०	अनुदान विना निर्माण

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, चितवन

६.४.२ गोबरग्याँस (वायो ग्याँस)

एक वर्षका अनुसार देशमा करिब २१ लाख वायो ग्यासको क्षमता रहेको छ। त्यसमा पनि १३ लाख प्लान्ट जडान गर्न उपयुक्त देखिन्छ। चितवनामा मात्रै ५७,११५ वायो ग्यास जडान गर्न सकिन्छ। तर हाल चितवनमा करिब १४००० भन्दा बढी बायोग्यास जडान भै सकेका अनुमान छ। अनुदान लिएर बायोग्याँस जडान गर्नेहरूको संख्या २,०२७ रहेको छ।

तालिका ६.१४ चितवन जिल्लामा अनुदानमा जडित गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरीको विवरण

क्र.सं.	गा.प./न.पा.	जम्मा संख्या	क्र.सं.	गा.प./न.पा.	जम्मा संख्या
१	माडी	२८७	२	राप्ती	२४४
३	कालिका	३८८	४	भरतपुर	५६७
५	इच्छाकामना	१३	६	रत्ननगर	२२०
७	खैरहनी	२८८			
जम्मा संख्या :					२,०२७

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, चितवन

तालिका ६.१५ चितवन जिल्लामा जनगणनाको
आधारमा जडित गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरीको विवरण

क्र.सं.	गा.प./न.पा.	जम्मा संख्या	क्र.सं.	गा.प./न.पा.	जम्मा संख्या
१	माडी	१,२६६	२	राप्ती	८५१
३	कालिका	६०९	४	भरतपुर	५,८८१
५	इच्छाकामना	२३	६	रत्ननगर	२,१६३
७	खैरहनी	१,४५५			
जम्मा संख्या :					१२,२३८

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

६.४.३ सुधारिएको चुलो

जिल्लामा स्थानीय स्तरमा उपलब्धहुने माटो, ईटा सगै चिमनी स्थापनगरी बनाइएका अनगिन्ती चुलोहरु छन्। तिनीहरुलाई अनेकौ संस्थाहरुले सहयोग पनि गरेका छन्।सि.आर.टि.एन को तथ्यांक अनुसार विभिन्न गा.प. तथा न.पा.हरुका ३,०१७ घरधुरीमा स्थापना गरिएको सुधारिएका चुलोहरुको विवरण निम्नानुसार छ।

तालिका ६.१६ चितवन जिल्लामा सुधारिएको चुलो प्रयोग गर्ने घरधुरीको विवरण

सि.नं.	गा.प. तथा न.पा.को नाम	जम्मा संख्या	सि.नं.	गा.प. तथा न.पा.को नाम	जम्मा संख्या
१	भरतपुर म.न.पा.	१,७०१	२	कालिका न.पा.	२२८
३	माडी न.पा.	१९	४	राप्ती न.पा.	१२३
५	खैरहनी न.पा.	५९	६	इच्छाकामना गा.प.	८८७

स्रोत: ग्रामीण ऊर्जा प्रविधि केन्द्र

६.४.४ परिवारमा खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धन

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को नतिजाले जिल्लाका कुल परिवार मध्ये सबैभन्दा बढी परिवारले खाना पकाउन अक्सर काठ/दाउरा नै प्रयोग गर्ने गरेको देखाएको छ। कुल परिवारको ४८.०६ प्रतिशतले खाना पकाउन अक्सर दाउरा प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ।

विगत जनगणनामा एल.पि. ग्याँस प्रयोग गर्ने परिवारहरु २५.५५ रहेकोमा यस जनगणनामा उल्लेख्य वृद्धि भई ३८.७० प्रतिशत पुगेको छ। त्यस्तै हाल खाना पकाउन अक्सर गोबरग्याँस प्रयोग गर्नेको हिस्सा ८.२५ प्रतिशत वा १२,२३८ परिवारहरु रहेका छन् जुन दश वर्ष अघि मात्र ६,४३० (६.८२ प्रतिशत) घरपरिवारले प्रयोग गर्ने गरेका थिए। खाना पकाउन अक्सर मटितेल, एल.पि.ग्याँस, गुईठा/गोराहा, गोबरग्याँस, बिजुली र अन्य इन्धन प्रयोग गर्ने परिवारको प्रतिशत क्रमशः ०.७५ ३८.७०, ०.११, ८.२५, ०.१८ र ०.५१ रहेको छ।

तालिका ६.१७ चितवन जिल्लामा खाना पकाउन प्रयोग गर्ने इन्धनको आधारमा घरधुरीको विवरण

जम्मा	खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धन							
	काठ/ दाउरा	मटितेल	एल पि ग्यास	गुईठा	गोबर ग्याँस	विजुली	अन्य	नखुलेको
१,३२,३४५	६४,९३३	९९७	५२,५४५	२११	१२,२३८	२३४	६६९	५१८
१००००	४९,०६	०७५	३९,७०	०१६	९,२५	०१८	०५१	०३९

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणनाको प्रतिवेदन: २०६८

शहरी क्षेत्रमा खाना पकाउन अक्सर एल.पि.ग्याँस प्रयोग गर्ने परिवारहरूको बाहुल्यता रहेको छ भने ग्रामीण क्षेत्रमा काठ/दाउरा तथा गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने परिवारको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ।

६.५ खानेपानी तथा सरसफाई

जिल्लामा करीब ८५ प्रतिशत परिवार व्यवस्थित खानेपानीबाट लाभान्वित छन् भने १५ प्रतिशत परिवार यसबाट वञ्चित छन्। पानीको मुहान सुक्दै जानु, श्रोत संरक्षणमा त्यति ध्यान नजानु, संरचनाहरू बाढी पहिरो, भूकम्पको कारण भत्कनाले आपूर्तिमा कठिनाई हुनु, पहाडी क्षेत्रमा बस्तीहरू छरिएर रहेका हुनाले खानेपानीको सुविधा विस्तारमा बढी खर्चिलो हुनु, खानेपानी विस्तार र व्यवस्थापनमा स्थानीय सहभागिता र योगदान न्यून रहनु, समन्वयको अभाव आदी समस्याका रूपमा देखा परेका छन्।

विकासोन्मुख देशहरूमा ८० प्रतिशत रोगका कारण, पर्याप्त र स्तरीय खानेपानी तथा सरसफाईको सेवा प्राप्त नहुनाले, प्रमुख रूपमा भाडा पखला, टाइफाइड र आउँ जस्ता पानीजन्य रोगहरूबाट पिडित भएको एक अध्ययनले देखाएको छ। हाम्रो देशमा खानेपानी तथा सरसफाईको योजनावद्ध विकासको अवधारणा चौथो पञ्चवर्षिय योजना (सन १९७०-१९७५) अवधिबाट शुरु भएता पनि, संयुक्त राष्ट्रसंघको सन १९८०-१९८० को दशकलाई अन्तर्राष्ट्रिय खानेपानी तथा सरसफाई दशकको रूपमा मान्ने घोषण गरेपछि मुख्य प्राथमिकता पाएको देखिन्छ।

यस जिल्लामा कूल कति खानेपानी कूल श्रोतबाट आपूर्ति हुन्छ भन्ने भरपर्दो तथ्याङ्कको अभाव नै भएपनि, विभिन्न श्रोतबाट संकलित तथ्यांकको आधारमा र खानेपानी डिभिजनबाट प्राप्त तथ्यांक विश्लेषण गर्दा उक्त कार्यालयबाट कार्यान्वीत एवं संचालित खानेपानी योजनाहरूबाट यस जिल्लामा खानेपानी उपलब्ध भईरहेको देखिन्छ। यस बाहेक चितवन जिल्लामा अन्य विभिन्न निकायहरूबाट पनि खानेपानी आपूर्तिको कार्य भईरहेको छ। त्यस्तै उपभोक्ताहरूले आफ्नै प्रयासमा पनि प्रशस्त खानेपानी योजनाहरू, इनार, कुवा, टयुववेल आदि सञ्चालन गरेको देख्न सकिन्छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ नतिजाअनुसार यस जिल्लाका कुल १ लाख ३२ हजार ३४५ परिवार मध्ये ३४.८८ प्रतिशत परिवारले धारा/पाइप, टयुववेल/हाते पम्पबाट ४८.२६ प्रतिशत, ढाकिएको इनार/कुवाबाट ७.८५ प्रतिशत, ५.५० प्रतिशतले खुला इनार/कुवाबाट पिउने पानी मुख्यरूपमा आपूर्ति गर्ने गरेको पाइएको छ। मूल धारा, नदी/खोला र अन्य स्रोतबाट पिउने पानी आपूर्ति गर्ने परिवारहरू कुल परिवारको क्रमशः ०.४८, ०.३७ र ०.३८ प्रतिशत रहेका छन्। विगत २०५८

आपूर्ति गर्ने परिवारको प्रतिशत ३०.६२ तथा ट्युबवेल/हाते पम्पबाट ५२.१५ प्रतिशत परिवारहरूले आपूर्ति गरेका थिए। यसरी हेर्दा विगत एक दशकमा धारा/पाइपबाट पिउने पानी आपूर्ति गर्ने परिवार करिब ४ प्रतिशतले मात्र बढेको देखिन्छ। करिब ७ प्रतिशत परिवार अबैधानि असुरक्षित पानी पिउन बाध्य छन्।

तालिका ६.१८ खानेपानीको स्रोत अनुसार घरपरिवार संख्या

जम्मा	पिउने पानीको स्रोत							
	धारा वा पाइप	ट्युबवेल वा हाते पम्प	ढाकिएको इनार वा कुवा	नढाकिएको इनार वा कुवा	मूल धारा	नदी वा खोला	अन्य	नखुलेको
१,३२,३४५	४६,२८९	६५,१८९	१०,५२८	७,२७७	६३९	४९१	१,४१४	५१८
१००१००	३४,९८	४९,२६	७९५	५,५०	०,४८	०,३७	१,०७	०,३९

६.५.१ सरसफाई

चितवन जिल्लालाई खुला दिशामुक्त क्षेत्र घोषण गरिसकिएकाले यहाका अधिकांश मानिसहरूले शौचालय प्रयोग गर्छन्। ८८ प्रतिशतले शौचालय प्रयोग गर्ने गरेको खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालयको तथ्यांकमा उल्लेख छ। तर वि.स. २०६८ को जनगणनाको प्रतिवेदनका आधारमा करिब ८४ प्रतिशत घरपरिवारहरूले चर्पीको प्रयोग गरेको देखाएको छ त्यसमध्ये करिब ७८ प्रतिशत घरपरिवारको आधुनिक चर्पी रहेको छ।

६.६ जल यातायात

नारायणी नदीमा जल यातायातको सम्भावना भएतापनि हालसम्म यसको विकास हुन सकेको छैन। त्रिशुली र नारायणी नदीमा पर्यटकहरू व्याफ्टिडको लागि आउने गर्छन्। व्याफ्टिड फिस्लिड, कुरीनघाट, मुग्लिन, गाईघाट, जुगेडी, देवघाट हुँदै नारायणगढसम्म संचालन हुने गरेको छ।

खण्ड ७

सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा

७.१ शिक्षा

शिक्षा व्यक्ति एवं समाज विकासको लागि मेरुदण्ड हो। शिक्षा विना देश विकासको कल्पना पनि गर्न सकिदैन। व्यक्तिलाई सामाजिकीकरण गर्न शिक्षाले ठूलो सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ। आजको दिनमा शिक्षा हासिल गर्न विद्यालयमा अध्ययन गर्न जाने बालबालिकाहरु नै भोलिको देशको कर्णधार हुने हुँदा पनि शिक्षालाई यति धेरै महत्त्व दिनुपरेको स्पष्ट हुन्छ। भनिन्छ, शिक्षा नै सामाजिक परिवर्तनका बाहक हुन्। त्यसैले यो पनि बिर्सनु हुँदैन कि सम्पूर्ण शैक्षिक प्रक्रियाको केन्द्र विद्यार्थी हुन्। यस जिल्लाका शैक्षिक सूचकांकहरुमा उल्लेख्य सुधार भएको पाइँदैन। जिल्लामा स्थापना भएका विद्यालयहरु मानव बस्तिको आधारमा स्थापना गरी शिक्षा प्रदान गरको पाइँन्छ। जिल्लाको महत्त्वपूर्ण स्थल, व्यापारिक केन्द्रलाई ध्यानमा राखेर निजी, क्याम्पस, उच्च मा.वि.को स्थापना भएको छ। तर यस्ता निजी विद्यालय तथा क्याम्पस एवं उच्च मा.वि.हरु भने यातायातको सुविधा र मध्यम वर्गिय मानव बस्तिमा बढी भएको पाइँन्छ।

विगतको अवस्था

वि.सं. २००७ सालमा देशमा प्रजातन्त्र प्राप्ती अगाडी यस जिल्लामा कुनै पनि शैक्षिक संस्था भएको भेटिँदैन भने प्रजातन्त्र वहाली पश्चात् वि.सं. २००८ सालमा तत्कालीन भाषा पाठशालाको सरकारी दरवन्दीका १ जना शिक्षकवाट केही महिना चात्राङ्क र पछि तत्कालिन सदरमुकाम उपर्दाङ्गढी मुनी शेरवासको एउटा ठाँटीमा चितवनको पहिलो सरकारी पाठशाला सञ्चालन भएको थियो। त्यस्तै नारायणी नदीको किनारको ठाँटीमा २०११ साल माघ १ गते देखि 'सहकारी मिडिल स्कूल' पनि सञ्चालन भएको पाइँन्छ। यसप्रकार २०११ सालसम्म यस जिल्लामा शेरवास (भुवानीको सरकारी भाषा पाठशाला १, निजीस्तरमा सञ्चालित पूर्व चितवन खैरहनीको पाठशाला १, पटिहानीको विक्रम पाठशाला १, र नारायणगढमा सञ्चालित मिडिल स्कूल १ समेत गरी जम्मा ४ वटा विद्यालयहरु सञ्चालन भएको पाइँन्छ।

प्रजातन्त्र वहालीको एक दशक भित्र २०१७ साल सम्ममा यस जिल्लामा २२ प्राथमिक विद्यालय, ४२ शिक्षक र २६४ जना विद्यार्थी भएको तथ्याङ्क भेटिँन्छ। २०१८ सालमा स्थापित चितवन हाईस्कूल यस जिल्लाको पहिलो माध्यमिक विद्यालय हो भने २०२२ सालमा स्थापित वीरेन्द्र ईन्टर कलेज (हाल वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर) उच्चशिक्षाको प्रदान गर्ने पहिलो कलेज हो। वि.सं. २०२६ सालमा भापा जिल्लामा जस्तै यस जिल्लामा पनि अनिवार्य निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा (जग्गा विघट्टीमा आधारित शुल्क) लागू भयो। त्यस्तै २०२८ सालमा पहाडी जिल्लाहरुमध्ये कास्की र तराईका जिल्लाहरुमध्ये

चितवन राष्ट्रीय शिक्षा पद्धतिको योजना (नयां शिक्षा योजना) प्रथमचरणमा परिक्षणको रूपमा लागू गर्नको निम्ति छनौटमा पऱ्यो ।

हालको अवस्था

प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली पछि शिक्षामा जनसहभागिता जुटाउने, निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्ने र गुणस्तर कायम गर्ने नीति अनुरूप विद्यालयस्तर र उच्च शिक्षामा समेत निजी तथा जनस्तरमा शिक्षण संस्थाहरू खुल्ने लहर शुरु भयो । प्राथमिक विद्यालयमा पढ्ने उमेरका सबै बालबालिकालाई गुणात्मक प्राथमिक शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्यले प्राथमिक शिक्षालाई सर्वसुलभ पार्ने प्रयास स्वरूप आर्थिक वर्ष २०५३/०५४ देखि यस जिल्लामा आनिवार्य प्राथमिक शिक्षा लागू गरिएको छ । तत्पश्चात यस जिल्लाको भौगोलिक स्थिति र जनसंख्यालाई आधार मानी जिल्लालाई १४ श्रोत केन्द्रमा विभाजन गरेर विशेषतः प्राथमिक शैक्षिक व्यवस्थापनलाई वैज्ञानिक बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

त्यसैगरी शिक्षा आयोग २०४८ को सिफारिस अनुसार विश्वविद्यालयमा प्रमाण-पत्र तहको वढ्दो विद्यार्थी चाप घटाएर शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुदृढता ल्याउने, घर छोडेर टाढा जान नपर्ने गरी महिला तथा दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीहरूलाई पनि स्थानीय स्तरमै शैक्षिक अवसर सुलभ गराउने उद्देश्य अनुरूप यस जिल्लामा पनि उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्वाट सम्बन्धन प्राप्त गरी विभिन्न उच्च माध्यामिक विद्यालयहरू सञ्चालन भएका छन् ।

उच्च शिक्षातर्फ कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, रामपुरमा स्थापना भएको छ । साथै त्रिभुवन विश्वविद्यालयको 'क' श्रेणीमा अंकित क्याम्पसको रूपमा संचालित वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस अन्य जनस्तरमा सञ्चालित क्याम्पसहरूमा शहीद स्मृति बहुमुखी क्याम्पस - टांडी, बालकुमारी कलेज - नारायणगढ, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस-भरतपुर, जनआदर्श बहुमुखी क्याम्पस- वीरेन्द्रनगर, शहीद स्मारक कलेज वखानपुर - शारदानगर, कन्या क्याम्पस-भरतपुर, माडी क्याम्पस-माडी वसन्तपुर, चितवन साईन्स कलेज भरतपुर, कलेज अफ मेडिकल साईन्सेज - भरतपुर, आदी हुन् ।

तालिका ७.१: जनगणनाहरूका आधारमा साक्षरता दरमा परिवर्तन

विवरण	२०२८	२०३८	२०४८	२०५८	२०६८
कुल साक्षरता	२१.२	३३.६८	५३.१	७१.१	७६.८८
पुरुष साक्षरता	३३.८	४६.२१	६५.७	७८.३	८३.८७
महिला साक्षरता	७.४	२०.२८	४०.८	६३	७०.६८

स्रोत: रा.ज.ग.का प्रतिवेदन

७.१.१ जिल्लाका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

यस जिल्लामा ३२ क्याम्पस तथा कलेजहरू, ३७७ सामुदायिक, १६६ संस्थागत विद्यालयहरू रहेका छन् । कतिपय सामुदायिक विद्यालयहरू समुदायमा हस्तान्तरण गरिसकिएको छ भने ग्रामीण भेगका केही क्षेत्रहरूमा समुदायको पहलमा विद्यालय स्थापना गरी सम्पूर्ण खर्च स्थानीयवासीहरूले नै जुटाई विद्यालय

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

सञ्चालन गरेको अवस्था छ। हाल जिल्लामा उपलब्ध शैक्षिक पूर्वाधारहरूको विवरण निम्न अनुसार रहेको छ।

तालिका ७.२: शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण- २०७३

विद्यालय संख्या	: ५४३ (सामुदायिक ३७७, संस्थागत १६६)	
समुदायले व्यवस्थापन जिम्मा लिएका	: १०१	
कुल बाल विकास केन्द्र	: ५६१ (विद्यालयमा आधारित ५४४, समुदायमा आधारित १७)	
विशेष शिक्षा कक्षा संख्या	: १२	
सुस्त श्रवण	: ३	वेदिक : ५
		दृष्टि विहिन : ४
सामुदायिक अध्ययन केन्द्र CLC संख्या:	२०	जम्मा स्रोत केन्द्रको संख्या: १३
कुल क्याम्पस संख्या ३२	विश्वविद्यालय १	(कृषि तथा वनविज्ञान विश्वविद्यालय)

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, चितवन

७.१.२ शिक्षाका प्रमुख सूचकहरू

यस जिल्लाको प्राथमिक विद्यालयको खुद भर्नादर ८८.२५ % रहेको छ। खुद भर्नादर राष्ट्रिय तथ्याङ्क (८५.१%) भन्दा बढी छ। यस जिल्लाको आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को विभिन्न शैक्षिक सूचकहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

तालिका ७.३: शैक्षिक सूचकहरूको विवरण

क्र.सं.	विवरण	नेपाल			चितवन		
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	कूल भर्नादर						
१.१	पूर्व प्राथमिक वा बाल विकास केन्द्र	७३	७४	७४	८८.७	८८.२	८८.४
१.२	प्राथमिक तह	१३३	१२८	१३०	१११	११९	११५
१.३	निम्न माध्यमिक तह	१०६	९६	१०१	१०२	८८.७	९५.१
१.४	आधारभूत तह	१२४	११७	१२०	१०६.५	१०३.८	१०५.२
१.५	माध्यमिक तह	७४	७०	७२	८०.३	७२.४	७६.३
२	खुद भर्नादर						
२.१	प्राथमिक तह	९५	९६	९५	९८	९८.५	९८.२५
२.२	निम्न माध्यमिक तह	७२	७३	७२	८५.२	७८.६	८२
२.३	आधारभूत तह	८७	८८	८८	९१.१	८७.४	८९.२
२.४	माध्यमिक तह	५४	५५	५४	६७.२	५६.७	६२
३	उत्तिर्ण दर						
३.१	प्राथमिक तह	८५	८४	८४	८८	८७	८७.५
३.२	निम्न माध्यमिक तह	८९	८९	८९	८९.४	८७.६	८८.५
३.३	माध्यमिक तह	९०	९०	९०	९१.३	९२.२	९१.७

क्र.सं.	विवरण	नेपाल			चितवन		
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
४	दोहो-न्याउने दर						
४.१	प्राथमिक तह	११	११	११	७	७	७
४.२	निम्न माध्यमिक तह	५	५	५	६१	५४	५८
४.३	माध्यमिक तह	४	३	४	३१	३	३
५	छाड्ने दर						
५.१	प्राथमिक तह	५	६	५	५	६	५.५
५.२	निम्न माध्यमिक तह	६	६	६	४.४	७	५.७
५.३	माध्यमिक तह	७	७	७	५.६	४.८	५.३

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, चितवन

७.१.३ तहगत विद्यालय वितरण

तालिका ७.४: तहगत विद्यालय विवरण, २०७३

प्रकार	प्रा.वि	नि.मा.वि.	मा.वि.	उच्च मा.वि.	जम्मा
सामुदायिक	२१३	६१	४९	४६	३७९
संस्थागत	२५	२७	९६	१८	१६६
जम्मा	२३८	९६	१४५	६४	५४३

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, चितवन

७.१.४ शिक्षक दरवन्दी

तालिका ७.५: शिक्षक दरवन्दी विवरण २०७३

तह	स्वीकृत दरवन्दी	अनुदान कोटा	महिला परियोजना	जम्मा	कैफियत
प्राथमिक	१६७५	२००	१५	१८८०	
निमावि	४०५	१३३		५३८	
मावि	३०८	७४		३८२	
जम्मा	२३८८	४०७	१५	२८११	

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, चितवन

७.१.५ क्याम्पस

तालिका ७.६: क्याम्पस सम्बन्धी विवरण

क्र.सं	नाम	ठेगाना	तह
१	विरेन्द्र व. क्याम्पस	भरतपुर	स्नातक, स्नातकोत्तर
२	सप्तगण्डकी व क्याम्पस	भरतपुर	स्नातक, स्नातकोत्तर
३	बालकुमारी व क्याम्पस	भरतपुर	स्नातक, स्नातकोत्तर

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

क्र.स	नाम	ठेगाना	तह
४	मैयादेवी क्व्याम्पस	भरतपुर	स्नातक, स्नातकोत्तर
५	मिलेनियम कलेज	भरतपुर	स्नातक
६	प्रेसीडेन्सी कलेज	भरतपुर	स्नातक
७	प्रज्ञा व क्व्याम्पस	भरतपुर	स्नातक
८	अरुणोदय व क्व्याम्पस	गितानगर	स्नातक
९	अमर व क्व्याम्पस	पटिहानी	स्नातक
१०	शहिद स्मारक व क्व्याम्पस	शारदानगर	स्नातक
११	उमावढी आदर्श शेरचन व क्व्याम्पस	दिव्यनगर	स्नातक
१२	माडी व क्व्याम्पस	माडी	स्नातक
१३	बुद्धशान्ति व क्व्याम्पस	पिप्ले	स्नातक
१४	जन आदर्श क्व्याम्पस	विरेन्द्रनगर	स्नातक
१५	भवानी शंकर क्व्याम्पस	भुवानी	स्नातक
१६	प्रेमवस्ती व क्व्याम्पस	भरतपुर	स्नातक
१७	इन्टरनेशनल	खैरहनी	स्नातक
१८	शहिद स्मृति व क्व्याम्पस	रनपा	स्नातक, स्नातकोत्तर
१९	हरिकुमार स्मारक कलेज	मंगलपुर	स्नातक
२०	कृषि तथा वन विश्व विद्यालय	रामपुर	स्नातक, स्नातकोत्तर
२१	रामपुर क्व्याम्पस	मंगलपुर	स्नातक, स्नातकोत्तर
२२	भरतपुर मेडिकल कलेज	भरतपुर	स्नातक, स्नातकोत्तर
२३	चितवन मेडिकल कलेज	”	स्नातक, स्नातकोत्तर
२४	अन्नपूर्ण व क्व्याम्पस	पार्वतीपुर	स्नातक
२५	वोसटन कलेज	भरतपुर	स्नातक
२६	युनाइटेड टेक्निकल कलेज	भरतपुर	स्नातक
२७	श्री मेडिकल कलेज	भरतपुर	स्नातक
२८	चितवन क्व्याम्पस	भरतपुर	स्नातक
२९	सरस्वती क्व्याम्पस	दारेचोक	स्नातक
३०	वेष्ट कलेज रत्ननगर	रत्ननगर	स्नातक
३१	रत्ननगर क्व्याम्पस	रत्ननगर	स्नातक
३२	न्यू क्यापिटल कलेज	रत्ननगर	स्नातक

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, चितवन

७.१.६ तहगत विद्यार्थी विवरण

तालिका ७.७: तहगत विद्यार्थी विवरण २०७३

तह	सामुदायिक विद्यालय			संस्थागत विद्यालय			कुल विद्यार्थी		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
बालविकास	४,४२९	४,७८१	९,२१०	५,६५०	८,०११	१३,६६१	१०,०७९	१२,७९२	२२,९०१
प्राथमिक	१७,४९६	१७,४५५	३४,९५१	१४,७०९	१९,९५२	३४,६६१	३२,२०५	३७,४०७	६९,६१२
नि.मा.वि	१३,०३९	११,४८६	२४,५२५	७,८७७	१०,५४०	१८,४१७	२०,९१६	२२,०२६	४२,९४२
मा.वि	९,३४४	७,२६१	१६,६०५	४,३०८	५,९१८	१०,२२६	१३,६५२	१३,१७९	२६,८३१
कुल जम्मा	४४,३०८	४०,९८३	८५,२९१	३२,५४४	४४,४२१	७६,९६५	७६,८५२	८५,४०४	१६२,२८६

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, चितवन

७.२ स्वास्थ्यको स्थिति

यस जिल्लामा व्यवस्थित वसोवासको शुरुवात वि.सं २०१३ साल तिर मात्र भएको देखिन्छ । त्यसपछिका करिब पांच दशकको दौरानमा यस जिल्लाको स्वास्थ्य स्थितिमा आधारभूत रूपमा धेरै परिवर्तन आईसकेको छ । विगतमा Death Valley भनी सजाय दिनको लागि अन्यत्रवाट अपराधिहरूलाई मात्र पठाईने यस जिल्लामा हाल आएर स्वास्थ्य, पर्यटन प्रवर्द्धनका प्रचुर संभावना रहेका छन् । स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएको यो उल्लेखनीय विकासको लागि यस जिल्लामा सरकारी, निजी क्षेत्र, गैह्र सरकारी एवं नागरिक समाजद्वारा भएको प्रयास र लगानी उल्लेखनीय पाइन्छ ।

सरकारी स्तरमा यस जिल्लाको स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले नेपाल सरकारवाट वि.सं. २०३२ सालमा जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयको स्थापना भयो । त्यस्तै नेपाल सरकारको क्षेत्रीय स्तरमा सुविधा सम्पन्न अस्पतालहरूको स्थापना गर्दै जाने स्वास्थ्य नीति अनुरूप क्षेत्रीयस्तरको अस्पतालको स्थापना भयो । त्यसै गरी जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय अन्तरगत जिल्ला भित्र ईलाका स्तरीय प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी एवं उप-स्वास्थ्य चौकी हरू क्रमशः स्थापित हुँदै गए । साथै यस जिल्लाको वस्ती विकासको क्रमसंगै विभिन्न गैह्र सरकारी एवं निजीक्षेत्रवाट पनि स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रशस्त लगानी भई गैह्र सरकारी एवं निजीक्षेत्रवाट पनि स्वास्थ्य सेवाकोलागि प्रशस्त सुविधाहरू उपलब्ध हुँदै गएको छ ।

७.२.१ उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा सठ्ठन्धी विवरण

तालिका ७.८: जिल्ला स्थित स्वास्थ्य संस्थाको विवरण- २०७३

क्र.सं.	स्वास्थ्य संस्था	संख्या	कैफियत
१	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	१	
२	सरकारी अस्पताल	३	
३	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	३	
४	स्वास्थ्य चौकी	३६	
५	महिला स्वास्थ्य स्वयंमसेविका	४६१	

क्र.सं.	स्वास्थ्य संस्था	संख्या	कैफियत
६	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	१	
७	शहरी स्वास्थ्य क्लिनिक	१४	
८	आयुर्वेद औषधालय	५	
९	मेरी स्टोप्स सेन्टर	१	
१०	परिवार नियोजन संघ	१	
११	रेडक्रस सोसाइटी	१	
१२	निजी स्वास्थ्य संस्था	५८	

स्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, चितवन

तालिका ७.९: जिल्ला स्थित सरकारीस्तरका स्वास्थ्य संस्थाको विवरण- २०७३

स्वास्थ्य संस्था	वेड संख्या	उपलब्ध सेवा सुविधा	स्वास्थ्यकर्मी संख्या
भरतपुर अस्पताल	सरकारबाट : ३०० समितिबाट : ३००	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, ICU, Gyanae/Obs, Medicine, Surgery, Ortho, Dental, ENT, Mental, Pathology	सरकारतर्फ डाक्टर : ५५ Medical staffs : १०५ समिति तर्फ डाक्टर : २८ Medical staffs : 188
बि.पि. कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पताल	१८४	क्यान्सरसंग सम्बन्धित सम्पूर्ण सेवाहरू	डाक्टर : ५८: Medical staffs : 150
रत्ननगर अस्पताल	१५	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, ICU, Gyanae/Obs, Medicine, Surgery, Ortho, Dental, ENT, Mental, Pathology	डाक्टर : ३: Medical staffs : 15
भरतपुर आँखा अस्पताल (नेत्र ज्योति संघ)	६४	आँखासंग सम्बन्धित सेवा	डाक्टर ७ : Medical staffs : 39

स्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, चितवन

तालिका ७.१०: निजी स्तरका स्वास्थ्य संस्थाहरू- २०७३

SN	Name of the Hospital	Phone no.	Approved bed number	Facilities available	Human Resources
1	College of Medical Sciences, Teaching Hospital	528769	900	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, ICU, Gyanae/Obs, Medicine, Surgery, Ortho, Dental, ENT, Mental, Pathology, CT-Scan	Doctor: 356 Nurses:250 Para Medics:60 Admin/Support Staff:390

SN	Name of the Hospital	Phone no.	Approved bed number	Facilities available	Human Resources
2	Chitwan School of Medical Sciences Teaching Hospital	532933/ 532936	300	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, ICU, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery, Ortho, Dental, ENT, Mental, Pathology	Doctor:73 Nurses:135 Para Medics:35 Admin/Support Staff:180
3	Narayani Community Hospital	525517	300	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery, Ortho, Dental, ENT, Mental,	Doctor: 44 Nurses:36 Para Medics:16 Admin/ Support Staff:40
4	Bharatpur Community Hospital	523200	55	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery, Ortho,	Doctor: 15 Nurses:12 Para Medics:6
5	Maulakalika Hospital, Bharatpur	525798	51	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery, Dental,	Doctor: 13 Nurses:32 Para Medics:9
6	Chitwan Om Hospital ,Bharatpur	9855055066	25	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, ICU, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery, ENT,	Doctor: 13 Nurses:21 Para Medics:9
7	Shree Puspanjoli Hospital, Bharatpur	528480	55	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery, Ortho,	Doctor: 13 Nurses:12 Para Medics:5
8	Chitawan Hospital, PVT Bharatpur	527672/ 522202	55	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, Gynaec/Obs, Medicine,	Doctor: 24 Nurses:42 Para Medics:12
9	Asha Hospital, Bharatpur	525355	75	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery, Ortho,	Doctor: 15, Nurses:50 Para Medics:12
10	Shanti Hospital, Bharatpur	525578	55	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, Gynaec/Obs, Medicine, Surgery,	Doctor: 17 Nurses:22 Para Medics:11
11	Jayabuddha Hospital, Bharatpur	531371	15	OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery, Pathology	Doctor: 7 Nurses:10 Para Medics:5
12	Chitwan vally model hospital, Bharatpur	9855059056	51	OPD, Lab, Medicine, Surgery,	Doctor :14
13	Saptagandaki Hospital, Bharatpur	528346	15	OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery,	Doctor: 9 Nurses:10 Para Medics:3
14	National city hospital, Narayangarh	570840/ 571214	55	OPD, Emergency, Indoor, Lab, Radiology, Medicine, Surgery,	Doctor: 16 Nurses:55 Para Medics:12
15	Oasis Medical College, Bharatpur	530577	100	OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery,	Doctor: 6 Nurses:5 Para Medics:2
16	Alive Hospital and trauma centre, Bharatpur	525397	50	Trauma care, Orthopedic service, OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery	Doctor : 17
17	Mankamana Hospital, Bharatpur	524162	50	OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery	Doctor : 11
18	Balkumari College Teaching Hospital, Nagarban	521842	15	OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery	Doctor : 2, Nurses: 7, paramedics: 3 , Admin staff: 2
19	Nepal Hospital Pvt Ltd, Bharatpur	522865	51	Mental Health service, OPD, Indoor, Lab, Medicine,	Doctor :
20	Sahara Hospital, Bharatpur	526365	5	Physiotherapy	Graduate Physiotherapist: 3
21	Advanced community hospital	520266	15	OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery	Doctor : 10
22	OM Sairam Hospital, Ratnanagar	561866 , 562766	15	OPD	Doctor: 11 Nurses: Para Medics: Admin: Support Staff:
23	Gunjaman Singh Hospital	560424	50	OPD, Indoor, Lab, Medicine, Surgery	

७.२.२ स्वास्थ्य सूचक वितरण

समग्र चितवन जिल्लाको विगत ३ वर्षको स्वास्थ्य सूचक विवरण निम्नानुसार छ ।

तालिका ७.११:स्वास्थ्य सूचकको विवरण

सूचक	2070/71	2071/72	2072/73
1. Reporting Status (In %)			
District To HMIS Section (In %)	100	100	100
Hospital To DPHO (In %)	100	66	69
PHCC/HP To District (In %)	100	100	100
HP To District (In %)	100	100	100
FCHV To HF (In %)	95	79	81
NGO/ Private Sector to DHOs (In %)	67.8	71	65
२. खोपको स्थिति			
वि.सि.जि. कभरेज	101.6	95.6	115
डि.पि.टी ३ कभरेज	82.1	81	83
दादुरा कभरेज	82.1	80	80
टि.टी.२ (गर्भवती महिला) कभरेज	60.1	59	56
३. पोषण (वृद्धि अनुगमन)			
५ वर्ष मुनिका बालबालिकाको वृद्धि अनुगमन कभरेज	90.07	79.9	51
कुपोषण भएका नया बालबालिका प्रतिशत	0.83	1.3	17.7
४. छाती तथा स्वासप्रस्वास सम्बन्धि समस्या Acute Respiratory Tract Infection (ARI)			
५ वर्ष मुनीका बालबालिकाहरूमा छाति तथा स्वासप्रस्वास सम्बन्धि समस्या प्रति हजार	872.36	533	399
कडा निमोनिया भएका नया बालबालिकाको प्रतिशत	1.96	0.33	0.46
५. भाडापखला रोग			
५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूमा भाडापखला प्रति हजार	590.37	303	239
कडा जलवियोजन भएका नया बालबालिका को प्रतिशत	0.19	0.79	0.12
भाडापखलाबाट मृत्यु (संख्या)	0	0	0
६. परिवार नियोजन [Family Planning]			
परिवार नियोजन साधन प्रयोग दर	47	48.12	48
७. सुरक्षित मातृत्व			
प्रसुती पछिको पहिलो स्वास्थ्य जाचको प्रतिशत	196.7	104.6	112
४ पल्ट स्वास्थ्य जाचको स्थिति	93.1	47.54	38
दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट गराएको प्रसुति प्रतिशत	101	118.35	146
८. मलेरिया नियन्त्रण कार्यक्रम			

रक्त परिक्षण	0.95	0.64	0.13
परिक्षण गरिएको मध्ये मलेरिया प्रति हजार	0.04	0.05	0.02
मलेरिया सकारात्मक दर (SPR)	0.47	0.47	0.5
८. टि.बि. नियन्त्रण कार्यक्रम			
रोग पत्ता लागेको दर	79	166	66
रोग निदान दर	91	90	88
उपचार सफल दर	92	91	89
रोग सनें दर	89	86	87
१०. कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम			
नया रोग पत्ता लागेको दर	1.12	1.18	1.16
उपचार दर	0.83	0.96	1.12
११. उपचार सेवा			
बहिरंग सेवा लिने कुल जनसंख्या प्रतिशत	134.7	107	69.6

स्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, चितवन

७.२.३ पहिलो विवाह गर्दाको उमेर दश वर्ष वा सो भन्दा माथि :

दश वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको पहिलो पल्ट विवाह हुँदा पुरा भएको उमेरको आधारमा पुरुष र महिलाको पहिलो विवाह गर्दाको औषत उमेर गणना गरिन्छ। यो सूचक जनसङ्ख्याको प्रजननयोग्य व्यवहारसँग पनि प्रत्यक्ष सम्बन्धित रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को नतिजाले यस जिल्लामा धेरैजसो व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह १५ देखि १८ वर्षको उमेरमा भएको देखाएको छ। यो उमेरभित्र ४३.३३ प्रतिशत विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह भएको पाइन्छ। यसपछि २० देखि २४ वर्षको उमेरमा पहिलो विवाह हुने व्यक्तिहरूको संख्या धेरै (३०.५८ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। दश वर्षमूनीको कलिलो उमेरमा पहिलो विवाह भएका व्यक्तिहरूसमेत १ प्रतिशत भन्दा धेरै रहेको देखिएको छ। १४ वर्षमूनीको उमेरमा पहिलो विवाह हुनेहरू १०.५१ प्रतिशत रहेका छन् भने १० वर्ष भन्दा कम उमेरमा विवाह हुनेको प्रतिशत १.६८ रहेको छ। पचास वर्षको उमेर पार गरीसकेपछि पहिलो विवाह हुनेहरू १०२ जना रहेको देखिन्छ। उमेर समुह अनुसार पहिला विवाह गर्दाको जनसंख्या विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ।

तालिका ७.१२ : उमेर अनुसार पहिलो पटक विवाह गर्दा अनुसारको जनसंख्या

उमेर समूह	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत	दुवै	प्रतिशत
दश वर्ष मूनी	६५३	०.४९	४,५२६	२.६०	५,१७९	१.६८
१०-१४ वर्ष	४,७५९	३.५७	२७,५७९	१५.८२	३२,३३८	१०.५१
१५-१९ वर्ष	३८,५२९	२८.८७	९४,८४०	५४.४०	१३३,३६९	४३.३३
२०-२४ वर्ष	५४,६०५	४०.९२	३९,५३२	२२.६८	९४,१३७	३०.५९
२५-२९ वर्ष	२६,६९३	२०.००	६,१७९	३.५४	३२,८७२	१०.६८

उमेर समूह	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत	दुवै	प्रतिशत
३०-३४ वर्ष	६,२७०	४.७०	१,१३९	०.६५	७,४०९	२.४१
३५-३९ वर्ष	१,४०२	१.०५	३३४	०.१९	१,७३६	०.५६
४०-४४ वर्ष	३७५	०.२८	११९	०.०७	४९४	०.१६
४५-४९ वर्ष	१०७	०.०८	३८	०.०२	१४५	०.०५
५० वर्ष माथि	५८	०.०४	४४	०.०३	१०२	०.०३
सबै उमेरका	१,३३,४५१	१००.००	१,७४,३३०	१००.००	३,०७,७८१	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को प्रतिवेदन

लैङ्गिक आधारमा पहिलो विवाह गर्ने उमेरको विश्लेषण गर्दा ४०.८२ प्रतिशत पुरुषको २० देखि २४ वर्षको उमेरमा र २८.८७ प्रतिशतको १५ देखि १९ वर्षको उमेरमा पहिलो विवाह हुने गरेको देखिएको छ। १४ वर्ष मूनीको उमेरमा ४.०६ प्रतिशत बालकको विवाह भएको समेत देखिएको छ। महिलाको हकमा ५४.४० प्रतिशतको १५ देखि १९ वर्षको उमेरमा पहिलो विवाह भइसकेको देखिएको छ। करिव २२.६८ प्रतिशत महिलाको २० देखि २४ वर्षको उमेरमा पहिलो विवाह भएको पाइन्छ भने १४ वर्ष मूनीको उमेरमा १८.४२ प्रतिशत र १० वर्ष मूनीको उमेरमा २.६० प्रतिशत महिलाको पहिलो विवाह भएको पाइन्छ। जम्मा ४४ जना महिलाको ५० वर्षको उमेरपछि विवाह भएको देखिन्छ।

७.२.४ विवाहित महिला र जन्माएका बालबच्चा सम्बन्धी विवरण :

यस जनगणनामा १५ देखि ४९ उमेरका विवाहित महिलाहरूलाई हालसम्म कति बच्चा जन्माउनु भएको छ भनि प्रश्न सोधिएको थियो। यस प्रश्न Lifetime fertility निकाल्ने प्रयोजनको लागि हो। सो अनुसार यस जिल्लामा जम्मा १,२८,३१२ विवाहित महिलामध्ये बच्चा नभएका १५,७३१ जना र बाँकी महिलाले १ देखि ८ वा सो भन्दा बढी बच्चा जन्माएको देखिन्छ जसमा ८ भन्दा बढी सन्तान जन्माउने ५६१ जना देखिएको छ।

तालिका ७.१३ : १५-४९ वर्षका बच्चा जन्माएका आधारमा विवाहित महिला

विवरण	जम्मा	आमाहरूको उमेर						
		१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	४०-४४	४५-४९
बच्चा नभएका	१५,७३१	४,३५२	५,२३४	२,७०८	१,१०४	८२२	८०२	७०८
१ बच्चा भएका	२३,६८४	१,९५४	८,५५५	७,५२१	२,६५१	१,३८०	७८७	८३६
२ बच्चा भएका	४०,३६२	२७८	४,१६७	१०,३९५	१०,६८१	७,६९३	४,५५०	२,५९८
३ बच्चा भएका	२२,६७७	१८	६६९	३,१३८	५,२०६	५,६०१	४,६४२	३,४०३
४ बच्चा भएका	११,११९	०	१०७	९८१	१,६०८	२,६५५	२,९९३	२,७७६
५ बच्चा भएका	५,३६९	१६	८	२१७	६९९	१,२१९	१,६५१	१,५५८
६ बच्चा भएका	२,४२०	०	८	३२	२१२	५५०	६७३	९४५
७ बच्चा भएका	१,१८४	०	०	१६	७८	२३१	३८७	४७२

विवरण	जम्मा	आमाहरूको उमेर						
		१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	४०-४४	४५-४९
८ बच्चा भएका	६२३	०	०	०	२४	१४३	१६४	२९३
८ वा सो भन्दा बढी	५६१	०	०	८	०	९६	१९८	२५८
नखुलेको	४,५८२	०	१,९६४	९८२	५४४	३९१	३६६	३३५
जम्मा विवाहित महिला	१,२८,३१२	६,६१८	२०,७३३	२५,९९८	२२,८०६	२०,७८२	१७,२१४	१४,१८१

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना प्रतिवेदन २०६८

तलको तालिका अनुसार कुल २,७७,०८२ बच्चाहरू जन्मेकोमा छोरा १,४४,४१५ र छोरी १,३२,६६८ जना रहेका छन्। शुरुको जन्म हेर्दा छोरी नै बढी जन्माएको देखिन्छ। १५-१९ उमेर समूहका महिलाले २,६४३ बच्चाहरू जन्माएको पाइन्छ यसबाट के देखिन्छ भने सानै उमेरमा विवाह गरी बच्चा जन्माउने प्रचलन रहेको छ।

तालिका ७.१४ : १५-४९ वर्षका विवाहित महिलाले गणनाको दिनसम्म जन्माएका बालबच्चा

महिलाको उमेर समूह	विवाहित महिला	हालसम्म जन्मेका					
		जम्मा बच्चा	प्रतिशत	छोरा	प्रतिशत	छोरी	प्रतिशत
१५ - १९	६,६१८	२,६४३	०.९५	१,१२९	०.७८	१,५१४	१.१४
२० - २४	२०,७३३	१९,४१६	७०.१	१०,२१५	७०.७	९,२०१	६.९४
२५ - २९	२५,९९८	४३,१०९	१५.५६	२२,५३१	१५.६०	२०,५७८	१५.५१
३० - ३४	२२,८०६	५१,५६६	१८.६१	२६,८९०	१८.६२	२४,६७६	१८.६०
३५ - ३९	२०,७८२	५७,२७०	२०.६७	२९,८७४	२०.६९	२७,३९६	२०.६५
४० - ४४	१७,२१४	५४,०३२	१९.५०	२८,२६२	१९.५७	२५,७७०	१९.४२
४५ - ४९	१४,१८१	४९,०४५	१७.७०	२५,५१२	१७.६७	२३,५३३	१७.७४
जम्मा	१,२८,३१२	२,७७,०८२	१००.००	१,४४,४१५	१००.००	१,३२,६६८	१००.००

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना प्रतिवेदन २०६८

यस जनगणनामा बर्तमान जन्मदर (current fertility) प्रयोजनार्थ १५ देखी ४९ उमेरका विवाहित महिलाहरूलाई विगत १२ महिनामा कति वटा जिवित सन्तान जन्माउनुभएको छ भनि प्रश्न सोधिएको थियो। सो अनुसार यस जिल्लामा १२ महिनामा कुल ६,४६८ बच्चाहरू मध्ये छोरा ३,२०० र छोरी २,६४१ जना जन्मेको देखिन्छ। उमेर समूह अनुसार हेर्दा सबैभन्दा बढी २०-२४ वर्षका महिलाहरूले २,६४१ जना र सबैभन्दा कम ४४-४९ वर्षका महिलाहरूले ८ जना बच्चा मध्ये ८ वटा छोरा जन्माएको देखिन्छ। पछिल्लो समयमा १ वा २ मात्र सन्तान जन्माउने गरेको तथ्याङ्क तलको तालिकाले देखाउँछ।

तालिका ७.१५ : वितेको १२ महिना जिवित बच्चा

जन्माएका वा नभएका १५-४९ वर्षका विवाहित महिलाहरूको संख्या

महिलाको उमेर समूह	विवाहित महिला	बच्चा नभएका	१ बच्चा भएका	२ बच्चा भएका	नखुलेको
१५ - १९	६,६१८	५,७७१	८४७	०	०
२० - २४	२०,७३३	१४,४८५	२,६२४	८	३,६१६

महिलाको उमेर समूह	विवाहित महिला	बच्चा नभएका	१ बच्चा भएका	२ बच्चा भएका	नखुलेको
२५ - २९	२५,९९८	२०,१७९	१,९८२	८	३,८२९
३० - ३४	२२,८०६	१९,०१४	६०४	८	३,१८१
३५ - ३९	२०,७८२	१७,९१५	२३१	८	२,६२८
४० - ४४	१७,२१४	१४,९८४	१०७	०	२,१२३
४५ - ४९	१४,१८१	१२,३६२	८	०	१,८१०
जम्मा	१,२८,३१२	१,०४,६९०	६,४०४	३२	१७,१८६

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना प्रतिवेदन २०६८

तालिका ७.१६ : १५-४९ वर्षका विवाहित महिलाले बितेको १२ महिनामा जन्माएका बालबच्चा

महिलाको उमेर समूह	विवाहित महिला	विगत १२ महिना (गणनाको दिनअघिसम्म) मा जन्मेका			
		जम्मा बच्चा	छोरा	छोरी	उल्लेख नभएको
१५ - १९	६,६१८	८४७	३५२	४०४	९१
२० - २४	२०,७९३	२,६४१	१,२९५	१,०९८	२४७
२५ - २९	२५,९९८	१,९९८	९६७	८६२	१६९
३० - ३४	२२,८०६	६२०	३८४	१५७	७९
३५ - ३९	२०,७८२	२४७	१३५	८८	२४
४० - ४४	१७,२१४	१०७	५८	३३	१६
४५ - ४९	१४,१८१	८	८	०	०
जम्मा	१,२८,३१२	६,४६८	३,२००	२,६४१	६२७

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना प्रतिवेदन २०६८ :

७.२.५ मानव विकास तथा गरिबी :

UNDP नेपालबाट प्रकाशित गरिएको नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०१४ मा चितवन जिल्लाको नयाँ अवधारणाको आधारमा मानव विकास सूचकांक ०.५५१ रहेको छ। पुरानो अवधारणा वा अंकगणितीय मध्यक प्रयोग गरी सूचकांक निकाल्दा यसको मान ०.५८८ रहेको छ। मानव विकास सूचकांक चारवटा सूचकलाई आधार मानी निकालिन्छ। औसत आयु, प्रौढ साक्षरता, विद्यालय रहने औसत वर्ष र प्रति व्यक्ति आय चारवटा मानबाट यसको मान निर्धारण गरिन्छ। यस जिल्लाको औसत आयु ६५.७८ वर्ष रहेको छ भने प्रति व्यक्ति वार्षिक आम्दानी ८५१ अमेरिकी डलर छ। हाम्रो देशमा अपनाइएका गरिवीमापन प्रक्रिया “आधारभूत आवश्यकताको लागत” मा आधारित छन्। यस विधि अनुसार आधारभूत आवश्यकताहरूलाई खाद्य र गैरखाद्य आवश्यकता गरी दुई भागमा बाँडेर तिनीहरूको बेग्लाबेग्लै लागत निकालेर दुवैलाई जोडी गरिवीको रेखा निर्धारण गरिन्छ। यस गरिवी रेखाले आधारभूत आवश्यकता जुटाउन आवश्यक पर्ने न्यूनतम खर्चको राशी दिन्छ। कुल पारिवारिक उपभोग खर्च उक्त रेखाभन्दा कम हुने वा आधारभूत आवश्यकता जति पनि खर्च गर्न नसकेका परिवार गरिव मानिन्छन्। कुनै व्यक्तिको आधारभूत खाद्य आवश्यकता निर्धारण गर्न सालाखाला घरपरिवारको एक

व्यक्तिलाई स्वस्थ र सक्रिय जीवनयापनका लागि प्रतिदिन आवश्यक पर्ने न्यूनतम क्यालोरीको हिसाब गरिन्छ। जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६६/६७ बाट प्राप्त जनसांख्यिक सूचनाका आधारमा उमेर समूह र लिङ्गको विश्लेषण गर्दा २,२२० किलो क्यालोरी आवश्यक पर्ने देखिन्छ। नेपालको सालाखाला गरिवीको रेखा प्रतिव्यक्ति प्रतिवर्ष रु. १९,२६१ निर्धारण गरिएको छ। काठमाडौं उपत्यकामा गरिवीको रेखा वार्षिक ४०,८३३ रहेको छ। यसरी नै तराईको शहरको वार्षिक रु. २१,१३३ छ। यी रेखाभन्दा मुनी उपभोग खर्च भएका व्यक्ति तथा परिवारहरु गरिव मानिन्छन्। गरिवीको दरको सूचकले गरिवीको रेखाभन्दा मुनी रहेका मानिसको संख्या जनाउछ। गरिवीको विषमताको सूचकले गरिव मानिएकाहरुमध्ये पनि कति प्रतिशत गरिवहरु गरिवीको रेखाभन्दा कति टाढा छन् भन्ने देखाउछ। गरिवीको गहनताको सूचकले गरिवहरुबीच के कति असमानता भन्ने जनाउछ। जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६६/६७ तथा राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का आँकडाहरु र विश्व खाद्य कार्यक्रमबाट प्राप्त भौगोलिक सूचनाहरु प्रयोग गरी लघुक्षेत्र अनुमान विधिद्वारा जिल्ला, न.पा., इलाकाहरु तथा लक्षित क्षेत्रहरुको गरिवीको मापन गरिएको छ। लघुक्षेत्र अनुमान विधि स्थानीय तहको गरिवी प्रक्षेपण गर्ने प्रणालीका रूपमा लिन सकिन्छ। यसलाई गरिवी नक्साङ्कन भन्ने पनि प्रचलन छ। जिल्लास्तरमा गरिवीको दर सबैभन्दा बढी बाजुरामा ६४ प्रतिशत र सबैभन्दा कम कास्कीमा ४ प्रतिशत रहेको छ। कुल जनसंख्याको ५० प्रतिशत भन्दा बढी मानिसहरु गरिवीको रेखामुनी रहेका जिल्लाहरुमा बाजुरा, कालिकोट, बझाङ, हुम्ला र दार्चुला रहेका छन्। कुल जनसंख्याको १० प्रतिशत भन्दा कम मानिसहरु गरिवीको रेखामुनी रहेका जिल्लाहरुमा कास्की, इलाम, ललितपुर, काठमाडौं र चितवन हुन्। चितवन जिल्लामा गरिवीको रेखाभन्दा मुनीको जनसंख्या ८.८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यो जिल्ला उच्च सम्बृद्धिस्तर भएका जिल्ला मध्ये पाँचौं स्थानमा पर्दछ। जिल्लाको सदरमुकाम भरतपुर महा न.पा.मा गरिवीको रेखाभन्दा मुनीको जनसंख्या सबैभन्दा कम रहेको देखिन्छ। जिल्लाका स्थानीय तहहरु मध्ये सबैभन्दा बढी गरिवीको रेखा माथि रहेको जनसंख्या ईच्छाकामना गाउँपालिकामा छ।

तालिका ७.१७ : मानव विकास सूचकहरुको विवरण

सि.नं.	विवरण	एकाई	नेपाल	चितवन
१	प्रौढ साक्षरता	प्रतिशत	५९.५७	७२.२३
२	प्रौढ निरक्षर	प्रतिशत	४०.४३	२७.७७
३	Per capita Income	PPP\$	१,१६०	१,५५७
४	Per capita Income	\$	७१	९५१
५	Per capita Income	Rs. at market Price	५१,८७९	६८,७४८
६	Gross National Income	दश लाखमा	१३,७४५०३	३९,८७३
७	औसत आयु (दुबै)	वर्ष	६८.८०	६९.७८
८	HDI (Arithmetic Mean)	मान	०.५४१	०.५९८
९	HDI (Geometric Mean)	मान	०.४९०	०.५५१
१०	असुरक्षित खानेपानी प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	१७०९	१५.७७

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

सि.नं.	विवरण	एकाई	नेपाल	चितवन
११	Mean year of Schooling	वर्ष	३९०	५०१
१३	५ वर्ष मुनिका कुपोषित बालबालिका	प्रतिशत	४००५	४२
१४	मानव गरिबी सूचकांक	मान	३११२	२४.८

स्रोत: HDI Report 2014

खण्ड ८ :

कानून तथा न्याय

८.१ सवारी दुर्घटना

यस जिल्लामा रातको समय र चालकको लापवाहीका कारण बढी दुर्घटना भएको देखिन्छ। गएको ३ वर्षमा २३६ जनाको दुर्घटनामा मृत्यु भयो। ३ वर्षको समयमा यस जिल्लामा भएका दुर्घटनामा ३१३ जना सख्त घाइते भएका थिए। यसै अवधिमा ५४२ जना सामान्य: घाइते भए। सडक दुर्घटनालाई न्यून गर्नका लागि ट्राफिक प्रहरीले सडकमा नै चालक र सहचालकलाई प्रशिक्षण, विद्यालयमा कक्षा संचालन, अन्तर्क्रिया, चेतनामूलक व्यानर, पर्चा र होडिड बोर्डहरू राखेको देखिन्छ।

ग्रामीण सडकहरूको विग्रदो अवस्थाले गर्दा जनचेतनाले मात्र दुर्घटना नियन्त्रणको उपाय नहुने देखिन्छ। विशेषगरी यातायातका साधनहरू बढीजसो ठक्कर दिएर, पल्टिएर र खसेर मृत्यु भएको देखिन्छ। सडक दुर्घटनापछि यातायातका साधनहरू जलाउने र तोडफोड गर्ने प्रवृत्ति पनि बढेको देखिन्छ। जिल्लामा बहदो शहरीकरण तथा जिल्ला सडक नेटवर्कको सञ्जालको विस्तारबाट यातायातका साधन उपभोग गर्ने दरमा बृद्धि सगै पनि सडक दुर्घटनामा बहदै गएको पाइन्छ। गएको तीन आर्थिक वर्षको सडक दुर्घटनाको अवस्था निम्न अनुसार रहेको छ।

तालिका ८.१ : चितवनमा सडक दुर्घटनाको स्थिति

आ.व.	ट्रक	बस	जिप, कार, भेन	ट्रेक्टर	मोटरसाईकल	अन्य	जम्मा
२०७०/७१	४०	४०	१८	२	५१	१३	१६६
२०७१/७२	४६	३१	१७	१०	७१	२१	१९६
२०७२/७३	४५	४०	२६	१२	८५	२२	२३०

आर्थिक वर्ष	विवरण	प्रभावित संख्या				
		पुरुष	महिला	बालक	बालिका	जम्मा
२०७०/७१	मृत्यु संख्या	६१	१४	३	०	७८
	गम्भिर घाइते संख्या	६४	१५	३	१	८३
	सामान्य घाइते संख्या	१७४	७५	९	६	२६४
२०७१/७२	मृत्यु संख्या	६८	१२	१	२	८३
	गम्भिर घाइते संख्या	८७	१२	८	९	११६
	सामान्य घाइते संख्या	७९	२२	२६	२८	१५७
२०७२/७३	मृत्यु संख्या	५१	१३	५	६	७५
	गम्भिर घाइते संख्या	८२	२१	७	४	११४
	सामान्य घाइते संख्या	७९	३५	४	३	१२१

स्रोत : जिल्ला ट्राफिक कार्यालय, भरतपुर

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

जिल्ला प्रहरी कार्यालयको रेकर्डका आधारमा विगत ३ वर्षलाई दृष्टिगत गर्दा लागुऔषध, जबरजस्ती करणी, चोरी, भुण्डी आत्महत्या तथा सवारी ज्यान जस्ता घटनामा बृद्धि भएको देखिन्छ। अदालतमा दर्ता हुने मुद्दा संख्यामा बढेको छ।

तालिका ८.२ : जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा मुद्दा दर्ताको स्थिति

सि.नं.	मुद्दा शिर्षक	मुद्दादर्ता संख्या		
		२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३
१	कर्तव्य ज्यान	१२	११	९
२	ज्यान मार्नु उदोग	१६	१७	१६
३	सवारी ज्यान	६६	७८	७९
४	के.सा.अ.	३०६	५६४	५७९
५	जबरजस्ती करणी	३३	२८	३३
६	जबरजस्ती करणी उदोग	७	२२	२२
७	मानव बेचबिखन	४	५	६
८	बहु विवाह	९	१३	६
९	गर्भपतन	१	०	१
१०	आगो लागेर आत्महत्या	२	०	०
११	मानिस अपहरण	१	२	३
१२	लागू औषध	६४	५८	७१
१३	चोरी	१७	४७	२८
१४	नागरिकता सम्बन्धी	१	०	०
१५	दुर संचार	०	०	१
१६	ठगी	११	१८	६
१७	जुवा	२	१२	३०
१८	छुवाछुत	१	१	१
१९	हातहतियार खरखजना	४	८	३
२०	वैकिङ्ग कसुर अपराध	२	२	२१
२१	कालो बजार	७	३	२५
२२	गौवध	१	१	२
२३	आगो लगाएको	०	०	४
२४	सही छाप कित्ते	५	५	७
२५	भुण्डी आत्महत्या	९५	९४	८५
२६	विष सेवन गरी आत्महत्या	३४	२७	३७
२७	भवितव्य ज्यान	७४	७३	८५

सि.नं.	मुद्दा शिर्षक	मुद्दादर्ता संख्या		
		२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३
२८	हामफाली आत्महत्या	३	२	३
२९	विस्फोटक पदार्थ	०	०	०
३०	फुटकर ज्यान	७०	७०	७४

तालिका ८.३ : सरकारी बकिल कार्यालयमा मुद्दा दर्ताको स्थिति

सि.नं.	मुद्दाको विषय	आ.व. २०७१/७२			आ.व. २०७२/७३		
		लगत	फछ्यौट	बाँकी	लगत	फछ्यौट	बाँकी
१	अपहरण	४	३	१	६	०	६
२	कूटपिट अंगभंग	०	०	०	०	०	०
३	आगलागी	०	०	०	३	२	१
४	आर्थिक						
	ठगी	२८	११	१७	८	२	६
	बैकिङ्ग कसुर						
५	करणी						
	जबर्जस्ती करणी	५०	३१	१९	४३	३३	१०
	जबर्जस्ती करणी उद्योग	२६	२३	३	३	३	०
६	किर्ते सरकारी छाप, दस्तखत	१०	७	३	९	५	४
७	चोरी						
	साधारण चोरी	३१	२२	९	१९	१८	१
	नकवजनी चोरी	२२	७	५	२३	२३	०
	जबर्जस्ती चोरी	२३	२०	३	३	३	०
	रहजनी चोरी	१	१	०	०	०	०
	डाँका चोरी	४	३	१	१	१	०
८	ज्यान						
	कर्तव्य ज्यान	२३	१४	९	१८	१४	४
	ज्यान मार्ने उद्योग	३०	२०	१०	२८	२३	५
९	नागरिकता	१	१	०	०	०	०
१०	दुर संचार संबन्धि	०	०	०	१	०	१
११	मानव बेचबिखन						
	मानव बेचबिखन	०	०	०	०	०	०
	मानव ओसारपोसार	६	४	२	९	४	५
१२	लागुऔषध	१०२	७६	२६	१०९	९५	१४

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

सि.नं.	मुद्दाको विषय	आ.व. २०६९/७०			आ.व. २०७०/७१		
		लगत	फछ्यौट	बाँकी	लगत	फछ्यौट	बाँकी
१३	विवाह						
	बहुविवाह	२२	१३	९	१५	१२	३
१४	सवारीबाट कर्तव्य ज्यान						
	सवारीबाट अंगभंग	०	०	०	२	१	१
	लापरवाही						
	भवितव्य	९६	७९	१७	९२	८५	७
	क्षतिपुर्ति	६	०	६	८	३	५
१५	सार्वजनिक अपराध	९३७	३३५	६०२	१,१९६	१११०	८६
१६	हातहतियार तथा खरखजना	१२	६	६	१०	८	२
१७	विविध	१९	१२	७	१३	१०	३
	कालो बजार	६	३	३	२७	२४	३
	गोवध	२	१	१	२	१	१
	छुवाछुत	१	१	०	०	०	०
	जुवा	१३	१०	३	४६	४६	०
	अन्य	१	०	१	२	१	१
जम्मा	१,४४८	६९२	७५६	१,७९	१,५५९	१६०	
१	उपभोक्ता संरक्षण	०	०	०	६	०	६
२	खाद्य ऐन	४२	११	३१	७३	७३	०
३	निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु	१४१	३९	१०२	१२४	७०	५४
४	वन अदालत	४०	२७	१३	२४	२०	४
५	वन तर्फ	८८	२८	६०	७८	७८	०
जम्मा		३११	१०५	२०६	३०५	२४१	६४

खण्ड ८ : राजनैतिक दल तथा प्रतिनिधित्व

९.१ जिल्लामा क्रियाशिल मुख्य राजनैतिक दलहरूको विवरण

तालिका ९.१ : क्रियाशिल मुख्य राजनैतिक दलहरूको विवरण

क्र.सं.	राजनैतिक दलहरू	क्र.सं.	राजनैतिक दलहरू
१	नेपाली कांग्रेस	११.	मधेशी जनअधिकार फोरम (लोकतान्त्रिक) नेपाल
२	नेकपा एमाले	१२.	सद्भावना पार्टी
३	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादी केन्द्र	१३.	संघिय समाजवादी पार्टी,नेपाल
४	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी	१४.	नेपाल मजदुर किसान पार्टी
५	नेकपा माले	१५.	राष्ट्रिय मधेश समाजवादी पार्टी
६	नेकपा-माओवादी	१६.	मधेश तराई फोरम
७	तमलोपा,नेपाल	१७.	नेकपा माओवादी विप्लव
८	मधेशी जनअधिकार फोरम	१८.	राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी
९	मधेशी जनअधिकार फोरम गणतान्त्रिक	१९.	थरुहट तराई पार्टी नेपाल
१०	नेकपा संयुक्त	२०.	राष्ट्रिय जनमोर्चा

९.२ संविधानसभामा प्रतिनिधित्व

जनआन्दोलन २०४६ पश्चात् देशमा राजाको प्रत्यक्ष शासन व्यवस्थाबाट बहुदलीय शासन व्यवस्था कायम भएको थियो। त्यसपछि विधायिकाहरू आवधिक निर्वाचनको माध्यमबाट चुनिने व्यवस्था रहेको थियो। तत्कालिन अवस्थामा २०४८, २०५१ र २०५६ सालमा गरी तीन पटक प्रतिनिधि सभाको चुनाव भएको थियो। दोस्रो जन आन्दोलन २०६२/६३ पश्चात् देशमा लोकतान्त्रिक शासन पद्धतिको शुरुवात भएको छ। जनताद्वारा चुनिएका व्यक्तिहरूले देशको संविधान निर्माण गर्नका लागि नेपालको इतिहासमै पहिलो पटक वि.सं. २०६४ सालमा संविधान सभाको निर्वाचन भयो र उक्त संविधानसभाले संविधान जारी गर्न नसकी पुनः वि.सं. २०७० मंसिर ४ गते दोश्रो संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भएको छ। उक्त दुवै निर्वाचनमा प्रत्यक्ष र समानुपातिक तर्फ गरी जम्मा ६०१ सभासदहरू चुनिएका थिए। यस जिल्लामा प्रत्यक्षतर्फ ५ जना सभासदहरू निर्वाचित भएका छन् जसमध्ये २/२ जना नेपाली काङ्ग्रेस र ने.क.पा. एमालेबाट साथै रा.प्र.पा.बाट १ जना प्रतिनिधित्व भएको छ। समानुपातिक तर्फबाट १३ जना सभासद रहेका छन्। समानुपातिक तर्फबाट १०,००० भन्दा बढी मत पाउने दलको संख्या ५ वटा रहेको छ। जन प्रतिनिधिको नामावली तथा संविधान सभा २०७० मा समानुपातिक तर्फ

दलहरूले पाएको मत तालिकामा दिएको छ ।

**तालिका ९.२ : संविधान सभा सदस्य २०७० मा
निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको नामावली तथा प्रतिद्वन्दी उम्मेदवार**

क्षेत्र नं.		उम्मेदवारको नाम	राजनैतिक दलको नाम	प्राप्त मत
१.	विजयी	सुरेन्द्र प्रसाद पाण्डे	ने.क.पा. एमाले	१८,७६०
	प्रतिद्वन्दी	राजेन्द्र प्रसाद बुर्लाकोटी	नेपाली काँग्रेस	१३,७४५
२.	विजयी	शेषनाथ अधिकारी	नेपाली काँग्रेस	१७,८१०
	प्रतिद्वन्दी	कृष्ण प्रसाद शर्मा खनाल	ने.क.पा. एमाले	१६,८११
३.	विजयी	कृष्णभक्त पोखरेल	ने.क.पा. एमाले	१५,६६१
	प्रतिद्वन्दी	भीम बहादुर श्रेष्ठ	नेपाली काँग्रेस	१३,२४४
४.	विजयी	सुशिल कोइराला	नेपाली काँग्रेस	२०,७६०
	प्रतिद्वन्दी	दिल कुमारी रावल पार्वती	ने.क.पा. एमाले	१०,७३९
५.	विजयी	विक्रम पाण्डे	रा.प्र.पा.	१०,८५८
	प्रतिद्वन्दी	दान बहादुर तामाङ्ग	ने.क.पा. एमाले	८,४०६
४.	विजयी उप निर्वाचन	रामकृष्ण घिमिरे	नेपाली काँग्रेस	२०,३१८
	प्रतिद्वन्दी	दिल कुमारी रावल पार्वती	ने.क.पा. एमाले	१७,२७२

श्रोत :जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, चितवन

तालिका ९.३ : संविधान सभा सदस्य २०७० मा समानुपातित तर्फ राजनैतिक दलको प्राप्त मत

क्र.सं.	राजनैतिक दलको नाम	प्राप्त मत	क्र.सं.	राजनैतिक दलको नाम	प्राप्त मत
१	नेपाली काँग्रेस	६३,३६१	२	ने.क.पा. एमाले	६२,११६
३	एकिकृत ने.क.पा.माओवादी	३९,८९०	४	रा.प्र.पा., नेपाल	१२,९१९
५	मधेशी जनअधिकार फोरम, नेपाल लोकतान्त्रिक	२,२७३	६	रा.प्र.पा.	१०,१५२
७	मधेशी जनअधिकार फोरम, नेपाल	१८३	८	तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी	७९७
९	सद्भावना पार्टी	६७३	१०	ने.क.पा. मार्क्सवादी लेनिनवादी	३,२५०
११	संश्लेष समाजवादी पार्टी, नेपाल	२८१	१२	राष्ट्रिय जनमोर्चा	९९३
१३	ने.क.पा. संयुक्त	१,५४०	१४	राष्ट्रिय मधेश समाजवादी पार्टी	४०
१५	नेपाल मजदुर किसान पार्टी	२५५	१६	राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी	१,०२३
१७	राष्ट्रिय मधेश सद्भावना पार्टी, नेपाल	५०	१८	थरुहट तराई पार्टी, नेपाल	२०५
१९	नेपाल परिवार दल	१,२६७	२०	दलित जनजाति पार्टी	७३
२१	अखण्ड नेपाल पार्टी	१,२६९	२२	मधेशी जनअधिकार फोरम, गणतान्त्रिक	३०
२३	नेपाली जनता दल	३९९	२४	खम्बुवान राष्ट्रिय मोर्चा, नेपाल	२८८
२५	नेपा: राष्ट्रिय पार्टी	१५७	२६	जनजागरण पार्टी, नेपाल	८३९

क्र.सं.	राजनैतिक दलको नाम	प्राप्त मत	क्र.सं.	राजनैतिक दलको नाम	प्राप्त मत
२७	संघीय सद्भावना पार्टी	११२	२८	मधेश समता पार्टी, नेपाल	८६
२९	समाजवादी जनता पार्टी	२७७	३०	संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्च थरुहट	५,८५५
३१	संघीय गणतान्त्रिक समाजवादी पार्टी, नेपाल	६४९	३२	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी	१३८
३३	राष्ट्रिय स्वाभिमान पार्टी नेपाल	६८८	३४	जनता दल नेपाल	९७
३५	शिवसेना नेपाल	२३८	३६	शान्ति पार्टी, नेपाल	१५६

श्रोत :निर्वाचन आयोग, २०७०

खण्ड १०

वन तथा वातावरण

१०.१ वन क्षेत्रको स्थिती

प्राकृतिक सम्पत्ति जल, जमिन र जंगल(वन)को उचित उपयोगको स्थिति कुनैपनि राष्ट्रको सामाजिक उन्नति र विकासको सवालसँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपले जोडिएको हुन्छ। त्यसैले वनजंगलको उचित सदुपयोग, संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा विकास गर्दै सरल रूपले वन पैदावरको उत्पादन र आपूर्ति गराई दिगो वन व्यवस्थापन तर्फ उन्मुख हुनु तथा वन व्यवस्थापनका माध्यमबाट विपन्न, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, मुस्लिम लगायतका समुदायलाई वनजन्य आयमूलक कार्यक्रममा संलग्न गराई रोजगार र आर्थिक स्तर वृद्धि गरी गरिवी न्यूनिकरणमा टेवा पु-याउन सके सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रको विकासमा ठूलो टेवा पुग्न जान्छ। हाम्रो देशमा कुल क्षेत्रफलको भण्डै २० प्रतिशत कृषि योग्य जमिनले ढाकेको र २५ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको छ। जिल्लाको महाभारत श्रृंखला वरपर पहाडमा चेपाङ तथा तराईमा थारु आदिवासीहरूको मुख्य वस्ती थियो। २०२० साल पछि तराई र भित्री मधेशका सम्पूर्ण क्षेत्रमा औलो उन्मूलन अभियान शुरु भयो। कतिपय मानिसहरू सरकारी तवरबाट पुनर्वासको नाममा र कतिपय मानिसहरू आफुखुसी वन क्षेत्र फडानी गरी वसोवास गर्न थाले। जैविक विविधताको हिसाबले अत्यन्तै धनी रहेको यो जिल्लामा जिल्ला वन कार्यालयले वन संरक्षण र विकासका लागि सामुदायिक वन विकास, कबुलियती वन, धार्मिक वन, साभेदारी वन, चुरे संरक्षण, वन्यजन्तु संरक्षण, गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास, वन उद्यम विकास आदि कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ। समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा जिल्लाले उपलब्धी हासिल गरेको छ।

१०.२ वन क्षेत्रको विवरण

कुल सामुदायिक वन ८७ र कबुलियती वन ३७६ वटा रहेको छ, जसको क्षेत्रफल क्रमश २१,१६६.४६ हे. र १,५२७.५७ हे. रहेको छ। जिल्लाको वन क्षेत्रको विवरण निम्न अनुसार रहेको छ।

तालिका १०.१ : उत्पादनशील वनको किसिम र क्षेत्रफलको विवरण

सि.नं.	वनको किसिम	क्षेत्रफल हेक्टरमा	प्रतिशत	कैफियत
१.	साल	३,६०७५	७०	
२.	साल तराई हार्डउड	४०८३	८	
३.	तराई हार्डउड	१,१७०१	२२	
	जम्मा	५,१८५९	१००	

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, चितवन

तालिका १०.२ : समुदायद्वारा व्यवस्थित वनहरूको विवरण

सि.नं.	वनको किसिम	संख्या	क्षेत्रफल हेक्टरमा	लाभान्वित घरधुरी
१.	सामुदायिक वन	८७	२१,१६६.४६	४३,३१३
३.	धार्मिक वन	४	९.८७	-
४.	कबुलियति वन	३७६	१,५२७५.७	२,४६७
५.	निजी वन	२११	२७२.६६	-

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, चितवन

१०.२.१ धार्मिक वन

यस जिल्लामा धार्मिक वनहरूको संख्या ४ वटा छन्। यि वनहरूको क्षेत्रफल ९.८७ हेक्टर रहेको छ। यि स्थानहरूका वन क्षेत्रमा मठ मन्दिरहरू रहेका छन्। कतिपय ठाउँमा मन्दिर रहेको वन क्षेत्र सामुदायिक वनको रूपमा हस्तान्तरण भएको र सो वनको नाम मन्दिरको नाउमा नै राख्ने गरिएको छ। सामुदायिक वनको रूपमा हस्तान्तरण भएतापनि मन्दिर वरिपरीको रूख विरूवा नकाट्ने, संरक्षण गर्ने र धार्मिक कार्य वाहेक अन्य काममा उपभोग गर्न नहुने स्थानीय बासिन्दाको भनाइ रहेको छ।

तालिका १०.३ धार्मिक वनहरूको विवरण

सि.नं.	धार्मिक वनको नाम	वनको नाम	ठेगना	क्षेत्रफल हे.	कैफियत
३	महाबौद्ध गुम्बा धार्मिक वन	गुम्बा वन	भरतपुर म.न.पा. १	१.४४	
४	ओम शान्ति धार्मिक वन	भोजाड वन	भरतपुर म.न.पा. ११	३०	
५	कालिका भगवति धार्मिक वन	शक्तिखोर	कालिका न.पा. ८	३०	
६	गणेशस्थान धार्मिक वन	गणेशस्थान वन	भरतपुर म.न.पा. १	२.४३	

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, चितवन

स्थानीय श्रोत नक्साङ्कन परियोजना (LRMP) अनुसार यस जिल्लाको कूल भूभाग मध्ये ६२.८२५ भू-भाग वन क्षेत्रले ढाकेको छ। यसै गरी भौगोलिक सूचना प्रणाली अनुसार जिल्लाको कूल क्षेत्रफल २२३८.३८ वर्ग कि.मी. मान्दा, वनले ढाकेको क्षेत्रको क्षेत्रफल १४०८.३८ वर्ग कि.मी. हुन आउँछ। त्यस्तै घांसे मैदान को क्षेत्रफल ६.०२५ अर्थात १३४.७५ वर्ग कि.मी. हुन्छ।

सोहि LRMP को तथ्याङ्क अनुसार कूल ६२.८२५ वन क्षेत्र मध्ये पनि ०.१६५ (३.५८ वर्ग कि.मी.) कोणधारी वन (Coniferous), ४२.६६५ (८५४.८८ वर्ग कि.मी.) साल वन २०.१०५ (४४८.८१ वर्ग कि.मी.) संरक्षित वन (Protected) भनि उल्लेख गरिएको छ। तर जिल्ला वन कार्यालय, चितवनको प्रकाशनका आधारमा जिल्लाको कुल क्षेत्रफल २,१८,००० हेक्टर मध्ये १,२८,५०० हे. वन क्षेत्र रहेकोमा ८३,५६४ हे. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र जिल्ला वन कार्यालय, चितवन अन्तर्गतको ४४,८३६ हे. पर्दछ जस मध्य १०,३०२ हे. वन क्षेत्र वरणडाभार संरक्षित वनले ओगटेको छ।

तालिका १०.४ जिल्लाको वन क्षेत्रको विवरण

सि.नं.	विवरण	क्षेत्रफल (हे.)	कैफियत
१	कूल वन	२,१८,०००	
२	राष्ट्रिय निकुञ्ज वन	८३,५६४	

सि.नं.	विवरण	क्षेत्रफल (हे.)	कैफियत
३	अन्य वन	४४,९३६	
	१ मध्यवर्ती वन	१०,३०२	
	२ सामुदायिक वन	२१,१६६-४६	
	३ निजी वन	१७३१६६	
	४ कवुलियती वन	१५२७५७	

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, चितवन

यस अनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्य जन्तु आरक्ष क्षेत्र भित्र भएको वन क्षेत्रको व्यवस्थापन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले नै गर्दछ। त्यस बाहेक अन्य वन मध्ये पनि केहि वन क्षेत्र उक्त निकुञ्ज क्षेत्रको वरिपरि मध्यवर्ती क्षेत्र (Buffer zone) को रूपमा रहेको छ र त्यसको व्यवस्थापन राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयले गर्दछ।

त्यस बाहेकको बाँकी वन क्षेत्रको व्यवस्थापन सरकार, समुदाय, एवं निजी क्षेत्रबाट हुने गरेको छ। तराई तथा भित्री मधेशमा रहेको राष्ट्रिय आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने स्थानीय र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र मा टेवा पुऱ्याउन सक्ने ठूला ठूला चक्ला भएको उत्पादनशील वन सरकारद्वारा व्यवस्थित छ र यस जिल्लाको खासगरी वरणडाभारको नामले चिनिने वन यसमा पर्दछ। त्यस बाहेक समुदायद्वारा व्यवस्थित (सामुदायिक वन र पहाडी कवुलियती वन) र व्यक्ति वा संस्थाद्वारा व्यवस्थित (निजी वन र कवुलियती वन) छ।

१०.३ जैविक विविधता

यस जिल्लामा जैविक विविधता क्षेत्र कार्यक्रम सचालन भइरहेको छ। यस कार्यक्रमको उद्देश्य भनेको वन क्षेत्रसँग सम्बन्धित संघ संस्था र विभिन्न सरोकारवालाहरू बीच समन्वय गराई सबैको सहमतिको आधारमा जैविक विविधता संरक्षण तथा समतामूलक आर्थिक विकासको योजना तथा कार्यान्वयनको साथै वन क्षेत्रको दिगो व्यावस्थापन र विकासलाई आत्म निर्भर बनाउनु रहेको छ। जिल्ला वन कार्यालय, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, महिला तथा बालबालिका कार्यालय, सशस्त्र वनरक्षक तालिम केन्द्र, टिकौली गैरसरकारी संघ संस्था, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू, नेपाल, प्रकृति संरक्षण कोष लगायत जिल्ला समन्वय समितिहरूले कार्यक्रममा सहभागिता जनाएका छन्। यस्तै गरी जैविक विविधता सम्बन्धी संकलन गर्ने केही संग्रहालय पनि यस जिल्लामा छन्। जैविक विविधता सम्बन्धमा अध्ययन गर्नको लागि रामपुर क्याम्पसको हर्वेरियम संग्रहालय, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज रहेको संग्रहालय, प्रकृति संरक्षण कोषमा रहेको संग्रहालय आदि पर्दछन्।

जैविक विविधताको दृष्टिकोणले यस जिल्लामा मुख्यतया दुई क्षेत्रहरू: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र वीसहजारी ताल महत्त्वपूर्ण छन्। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई ४३ किसिमका महत्त्वपूर्ण जनावरहरूको वासस्थान भएको मानिन्छ। ति मध्ये विश्वमै अति दुर्लभ मानिएको एक सिंगे गैंडा लगायत हात्ती, बाघ, चितुवा, थार, घोरल, चित्तल, भालु, अर्ना, बंदेल, जरायो, मृग, गौरीगाई, निलगाई, सालक, बाँदर, वनविरालो, स्याल आदि हुन्। त्यसैगरी चितवनको जंगलमा मुख्यतया खयर, सिसौ, साल,

सिमल, करमा, टाटरी, बोटघैरो, सिरिस, जामुन, क्यामुनो, टुनी, सतिसाल, विजयसाल, वेत, वांस, पिपल, अमला, भलायो, कुसुम, असना, साज, चांदमरुवा, हरो, वरो, मौवा, पिपला, भोर्लो, वयर, आदि लगायत ३८३ किसिमका वनस्पतिहरू छन् भन्ने अनुमान छ। त्यसैगरी यस जिल्लामा १६५ थरीको जडिवुटीहरू पाईन्छन्।

त्यस्तै यहां ४५० भन्दा बढी जातका चराचुरुङ्गी पाईन्छन्। चराचुरुङ्गीमा मयूर, न्याउली, कालिज, लुईचे, तित्रा, गागन, हांस, धनेस, कन्याङ्कुरुङ्ग, सुगा, सारस, चील, मैना, ढुकुर, हलेसो, काग आदि हुन्। यहांका ताल नदी हरूमा १२० जातका माछाहरू पाईन्छन् भन्ने अनुमान छ।

त्यसै गरी वीसहजारी ताल पनि जैविक विविधता संरक्षणको दृष्टिकोणले चितवनको एक अमूल्य निधि हो, जुन विश्वकै एक उल्लेख्य सिमसार क्षेत्रको नमूनाको रूपमा चिनिन्छ। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको सिमाना राप्ती नदी देखि उत्तर पूर्व तर्फ अवस्थित ५ हजार ७ सय ८१ हेक्टर सिमसार जंगल नै समग्रमा वीसहजारी तालको बृहत क्षेत्र हो, जुन समुद्र सतहवाट ३०० मिटरको उचाईमा रहेको छ।

वातावरणीय सौन्दर्यको अपूर्व संगम स्थल वीसहजारी ताल क्षेत्रमा साईवेरिया लगायतका ठाउँहरूवाट मौसम अनुसार चराचुरुङ्गीहरू वसाई सरेर ३-४ महिना अवधि व्यतित गर्ने गर्दछन्। यसरी वसाई सरेर आउने चराहरू ७ देखि ८ प्रकारका हुने गरेका छन्। यस वाहेक तालका प्राकृतिक सौन्दर्यसंग सीमसार क्षेत्रमा वस्न रुचाउने करीव १२० देखि १२५ प्रकारका रङ्गिविरङ्ग पंक्षीहरू रमाईरहेका हुन्छन्। पंक्षी अध्ययन र अवलोकनकालागि अत्यन्त उपयुक्त मानिएको यस स्थलमा सोही प्रयोजनको लागि उल्लेखनीय संख्यामा आन्तरिक तथा वाह्य दुवै किसिमका पर्यटकहरूको ओईरो लाग्ने गरेको छ।

१०.४ ग्रामीण तथा शहरी वातावरणको स्थिति

कूल भू-भागको ६२ प्रतिशतभन्दा बढी हरियाली क्षेत्र भएको चितवन जिल्लाको वातावरणीय सन्तुलन अपेक्षाकृत सन्तोषजनक भएको मान्न सकिन्छ। वाढी, पहिरो र वनजंगलको अतिक्रमण तथा शहरी क्षेत्रमा बढ्दै गएको प्रदुषण वातावरण संरक्षणको लागि चुनौतीको रूपमा सावित भएका छन्।

जिल्लाका शहरी क्षेत्र एवं शहरोन्मुख क्षेत्रमा समेत वातावरण प्रदुषणको मात्रा बढ्दै गई राखेको छ। यसमा विशेष गरी शहरी फोहर व्यवस्थापनको क्षेत्रमा संकलन, disposal, तथा त्यसको अन्तिम व्यवस्थापनको पक्षमा थप जटिलताहरू थपिदै गएका छन्। भरतपुर महानगरपालिकाको एक तथ्याङ्क अनुसार नगर क्षेत्रमा मात्र दैनिक ११ मे.ट.फोहोर उत्पादन भएको अनुमान छ। त्यसमध्ये करिब ८०% फोहर प्रांगारिक प्रकृतिको छ भने बाँकी २०% प्लाष्टिक लगायतका अन्य फोहोर पर्दछन्।

फोहर व्यवस्थापनको पक्षलाई हेर्दा, ८०% फोहर प्रांगारिक प्रकृतिको भएको हुनाले प्रांगारिक मल वनाउने व्यवस्था गर्ने हो भने एकातिर वातावरणीय प्रदुषणमा कमी ल्याउन सकिन्छ भने अर्को तिर उक्त मलको प्रयोगद्वारा कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याई कृषकहरूको जीवनस्तर उकास्न सकिने साथै रासायनिक मलको प्रयोगद्वारा भईरहेको वातावरणीय प्रभावलाई पनि कमी ल्याउन सकिने हुन्छ। त्यस्तै प्लाष्टिक जन्य फोहरलाई Reduction, Re-use, Recycle तथा Recovery प्रक्रियाद्वारा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न सकिने हुनाले सम्बन्धित निकायले त्यस तर्फ ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी देखिन्छ।

अधिकांश कृषिमा आधारित ग्रामीण वातावरणको स्थिति वारे हालसम्म कुनै अध्ययन भएको छैन। कृषिक्षेत्रमा प्रयोग हुने रासायनिक मल तथा विषादीहरू ग्रामीण वातावरण प्रदुषणको क्षेत्रमा देखिएका

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

अर्का समस्याहरू हुन् । रासायनिक मलको बढ्दो प्रयोगको कारण एकातिर माटोको उत्पादकत्व ह्रास भई जमीन भूमण्डलीकरण तर्फ उन्मुख छ भने अर्कोतर्फ यस्तो मलको अनियन्त्रित प्रयोगको कारण वरपरका जलाशयहरू प्रदूषित भई वातावरणीय सन्तुलन विग्रदो तथा जलचरहरू लोप हुने अवस्थामा छन् । त्यसैगरी, किटनाशक विषादीहरूको बढ्दो तथा अनियन्त्रित प्रयोगको कारण ग्रामीण वातावरण तथा जनस्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव परिरहेको अवस्था छ ।

खण्ड ११

सार्वजनिक प्रशासन तथा तथ्याङ्क कार्यालय

११.१ तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन सम्बन्धी जानकारी

११.१.१ कार्यालयको परिचय, अवस्थिति

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको स्थापना तथ्याङ्क ऐन २०१५ बमोजिम वि.सं.२०१५ साल मार्ग १५ गते भएको हो। तथ्याङ्क ऐन, २०१५ र नियमवली, २०४१ मा व्यवस्था भएबमोजिम केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको कार्य सम्पादनमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले चितवन र चितवन गरी २ जिल्ला कार्य क्षेत्र हुने गरी तथ्याङ्क कार्यालय, चितवनको स्थापना वि.सं. २०५० सालमा भएको हो। हाल यो तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन जिल्लाको सदरमुकाम भरतपुर उप महानगरपालिका वडा नं. १० स्थित शंकरपथ टोलमा रहेको छ।

तथ्याङ्क कार्यालयको स्थापनापछि स्थानीयस्तरमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट सञ्चालन हुने गणना एवं सर्वेक्षणहरूमा सहयोगी भूमिका निभाउनुको अतिरिक्त तथ्याङ्क कार्यालयको आफ्नै वार्षिक कार्यक्रम पनि सञ्चालन हुँदै आएको छ। जिल्लास्तरमा यस कार्यालयले सेवाग्राही जनताहरूलाई सर्वसुलभरूपमा निःशुल्क तथ्याङ्क सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ। कार्यालय स्थापनापश्चात स्थानीयस्तरमा तथ्याङ्कीय गतिविधिमा बृद्धि हुँदै गएको छ।

११.१.२ कार्यालयको काम :

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको मातहतमा रहेको तथ्याङ्क कार्यालयको कार्यहरू देहायबमोजिम रहेका छन्
- विभागबाट आफ्नो क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने गणना एवं सर्वेक्षणमा संलग्न हुने।
 - विभागबाट जिल्लास्तरमा सञ्चालन हुने तालिम कार्यमा सघाउ पुऱ्याउने र स्थानीयस्तरमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने तालिम सञ्चालन गर्ने।
 - विभागले जिल्लाबाट संकलन गर्न अन्हाएका Secondary तथ्याङ्क संकलन गर्ने।
 - जिल्लाको तथ्याङ्क Profile तयार गर्ने।
 - जिल्ला विकासको निमित्त आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध भए नभएको मूल्यांकन गर्ने।
 - जिल्लास्तरीय तथ्याङ्क विकास कार्यक्रम बनाई केन्द्रमा पठाउने।
 - वडा र गणना क्षेत्रको सीमाना, धरातल र घरपरिवारको निर्दिष्ट स्थान छुट्याउने गरी नक्सांकन गर्ने।
 - जिल्लास्तरीय तथ्याङ्कीय क्रियाकलापहरूको समन्वय गर्ने।

११.१.३ कर्मचारी दरबन्दी र कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

तालिका ११.१ : कर्मचारी दरबन्दी सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	पद	सेवा, समूह	श्रेणी	पद संख्या	कैफियत
१	तथ्याङ्क अधिकृत	आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क, तथ्याङ्क	रा.प.तृ.प्रा.	१	

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

सि.नं.	पद	सेवा, समूह	श्रेणी	पद संख्या	कैफियत
२	सुपरिवेक्षक	आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क, तथ्याङ्क	रा.प.अ.प्र.,प्रा.	५	
३	लेखापाल	प्रशासन, लेखा	रा.प.अ.प्र.,लेखा	१	
४	खरिदार	प्रशासन, सामान्य प्रशासन	रा.प.अ.द्वि., प्र.	२	
५	कार्यालय सहयोगी	प्रशासन, सामान्य प्रशासन	श्रेणी विहित	२	१ करारमा
जम्मा दरबन्दी				१३	

तालिका ११.२ : हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

सि.नं.	पद	कर्मचारीको नाम, थर	स्थायी ठेगाना	शैक्षिक योग्यता	कार्यालयमा कार्यरतदेखि
१	तथ्याङ्क अधिकृत	जीवनाथ आचार्य	पेखरा लेखनाथ-३३,कास्की	स्नातकोत्तर,जनसंख्या अध्येयन	२०७०/९/०१
२	लेखापाल	धर्म प्रसाद सापकोटा	भ.म.न.पा. , चितवन	स्नातकोत्तर, वित्त	२०७३/९/०१
३	सुपरिवेक्षक	रेणु घिमिरे	रत्ननगर, चितवन	स्नातक, व्यवस्थापन	२०५५/०२/६
४	सुपरिवेक्षक	इन्द्रविलास कोइराला	भरतपुर, चितवन	स्नातक, व्यवस्थापन	२०५५/०२/६
५	सुपरिवेक्षक	अर्जुन अधिकारी	भरतपुर, चितवन	स्नातकोत्तर, वित्त	२०५८/५/२५
६	सुपरिवेक्षक	चन्द्रकान्त बस्नेत	इस्मा, गुल्मी	स्नातकोत्तर, गणित	२०७१/०५/२७
७	सुपरिवेक्षक	हरिओम प्रसाद चौधरी	नरही, बारा	स्नातकोत्तर, तथ्यांक	२०७३/८/०१
८	खरिदार	विश्वदर्शन हुंगाना	रत्ननगर, चितवन	स्नातक, व्यवस्थापन	२०५०/४/१५
९	खरिदार	बीवणु प्र. पौडेल	भरतपुर, चितवन	एस.एल.सी.	२०५२/१२/१६
१०	खरिदार	गुडिया आचार्य	भरतपुर , चितवन	एस.एल.सी.	२०५२/१/३
११	खरिदार	सूर्यराज गिरी	कटारी, उदयपुर	स्नातक, व्यवस्थापन	२०७१/०९/०९
१२	का.स.	गौरी कोइराला	भरतपुर, चितवन	आठ पास	२०७१/१०/०४
१३	का.स.	बगाला वानिया	भरतपुर , चितवन	एस.एल.सी.	करारमा

११.१.४ तथ्याङ्क कार्यालय, चितवनबाट सञ्चालन हुने कार्यहरू, प्रदान गरिने सेवाहरू र सोको प्रक्रियाहरू

(क) सञ्चालन हुने कार्यहरू :

सि.नं.	सञ्चालन हुने कार्यहरू	सञ्चालन हुने प्रक्रिया
१	तथ्याङ्क संकलन: कृषि, राष्ट्रिय लेखा, मूल्य तथा सूचकांक, उद्योग र विभागले तोकेका अन्य कार्यक्रमहरू।	विभागबाट छानिएका क्षेत्रमा प्राप्त निर्देशानुसार अन्तरवार्ता/प्रश्नावलीको प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गर्ने।
२	तथ्याङ्क प्रकाशन तथा वितरण गर्ने।	तथ्याङ्क कार्यालयको प्रकाशन एवं विभागबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं प्रकाशनहरू विभिन्न व्यक्ति, संघसंस्था र कार्यालयहरूलाई उपलब्ध गराउने।
३	तथ्याङ्क अभिलेखन गर्ने।	केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र अन्य कार्यालय तथा संघ संस्थाबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं प्रकाशनहरूको अभिलेख राख्ने।
४	जिल्लास्तरीय तथ्याङ्कीय क्रियाकलापको समन्वय गर्ने।	जिल्लाका सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालय, तथ्याङ्क प्रयोगकर्ताहरूबीच गोष्ठी, बैठक आदि मार्फत समन्वयको कार्य गर्ने।

(ब) प्रदान गरिने सेवाहरू :

१. वडा तहको : जनसंख्या, घरपरिवार र जिल्ला तहबाट संकलित र प्रक्षेपित विवरण ।
२. गा.वि.स./न.पा. तहको : क्षेत्रफल, जनसंख्या, साक्षरता, जातजाति, धर्म, मातृभाषा, कृषक परिवार, गैरकृषि परिवार र जिल्ला तहबाट संकलित र प्रक्षेपित विवरण ।
३. जिल्ला तहको : जनगणना, कृषिगणना र औद्योगिक गणनाका नतिजाहरू, जिल्ला वस्तुगत विवरण र फोल्डर आदि ।
४. क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय तहको : जनगणना, कृषिगणना, औद्योगिक गणना, नेपाल जीवनस्तर र श्रमशक्ती सर्वेक्षणका नतिजाहरूका आवधिक प्रकाशनहरू, नियमित प्रकाशनहरू र अन्य प्रकाशनहरूको तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने ।

(ग) सेवा उपलब्ध गराउने प्रक्रिया :

१. यस कार्यालयको जनसम्पर्क फाँट तथा लाइब्रेरीमा लिखित वा मौखिकरूपमा आवश्यक परेको तथ्याङ्क माग गर्नुपर्दछ ।
२. लाग्ने समय : तयारी अवस्थामा भए निवेदन पेश गर्नेवित्तिकै र तयार गर्नुपर्ने भए परिमाणअनुसार तत्काल ।
३. सेवा तथा अन्य दस्तुर शुल्क : निःशुल्क तर पुस्तक खरिद गरेमा लाग्ने ।
४. गुनासो तथा उजुरी सुन्ने जिम्मेवार ब्यक्ति : कार्यालय प्रमुख ।

(घ) पुस्तकालयको स्थापना र प्रयोग :

तथ्याङ्क कार्यालय सुदृढीकरण कार्यक्रमअर्न्तगत यस कार्यालयमा आ.व. २०६३/६४ देखि पुस्तकालय तथा सूचना कक्षको स्थापना गरिएको छ । कार्यालयको पहिलो तलाको सम्मुख कोठामा पुस्तकालय तथा सूचना कक्ष रहेको छ । पुस्तकालय तथा सूचना कक्ष स्थापना भएपछि २ वटा राष्ट्रिय दैनिक गोरखापत्र, कान्तिपुर तथा केही स्थानीय दैनिक तथा साप्ताहिक पत्रपत्रिकाहरू, पुस्तकहरूसहित सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई व्यवस्थित गरिएको छ । पुस्तकालयमा कुर्सी टेबल,सोफा आदिको व्यवस्था गरी सर्वसाधारणहरूलाई अध्ययन गर्न सर्वसुलभ गरिएको छ । पुस्तकालयमा मागेको बखत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने गरी कर्मचारीको व्यवस्था गरिएको छ । तथ्याङ्क कार्यालयमा उपलब्ध भएका तथ्याङ्क ऋयउथ गर्न दिने, कम्प्युटर प्रिन्ट गर्ने र फोटोकपी गर्न दिने व्यवस्था रहेको छ । कार्यालय समयभरी पुस्तकालय कक्ष खुला रहने गरेको छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका प्रकाशन, तथ्याङ्क कार्यालयहरूको प्रकाशन, काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक र दोलखा जिल्लाका विभिन्न कार्यालय र संघसंस्थाहरूबाट प्रकाशित पुस्तकहरू र अन्य निकायका प्रकाशनहरू अभिलेखका रूपमा पुस्तकालयमा राखिएको छ । पुस्तकालय स्थापना भएपछि कार्यालयको गतिविधिमा बृद्धि हुदै गएको छ ।

(ङ) तथ्याङ्कीय परामर्श :

यस कार्यालयबाट जिल्लास्थित तथ्याङ्क उत्पादन गर्ने निकायहरू जस्तै : जिल्ला विकास समितिको कार्यालयमा रहेको सूचना तथा अभिलेख केन्द्र, जिल्ला शिक्षा कार्यालयको तथ्याङ्क शाखा, कृषि विकास

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

कार्यालयको योजना शाखा, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको तथ्याङ्क शाखा, अन्य संघसंस्थाहरू आदिमा कार्यरत जनशक्तिहरूलाई आवश्यक पर्दा तथ्याङ्कीय राय सल्लाह तथा परामर्श दिइँदै आएको छ । जिल्लामा रहेका क्याम्पस तथा विद्यालयहरूलाई जनसंख्या तथा तथ्याङ्कको बारेमा आवश्यकताअनुसारको अवधारणा तथा परामर्श समेत दिइँदै आएको छ ।

(च) अन्य निकायसँगको सहकार्य :

यस कार्यालयले जिल्लाका सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूमा उत्पादन हुने तथ्याङ्कीय कार्यमा सहयोगी भूमिका निभाउँदै आएको छ । जिल्लाका विभिन्न कार्यालय तथा संघसंस्थाहरूको प्रोफाइल तयारीको लागि तहाँबाट माग भए बमोजिम यस कार्यालयबाट प्राविधिक सहयोग गरिएको थियो ।

११.२ जिल्लास्थित विभिन्न कार्यालयहरू

जिल्ला स्थित विभिन्न सरकारी कार्यालय तथा संस्थाहरूको नाम र सम्पर्क नम्बरहरू निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका ११.३ जिल्ला स्थित कार्यालयहरूको नाम, प्रमुखको पद र फोन नम्बर

सि.न.	कार्यालयको नाम	प्रमुख पद	कार्यालय रहेको स्थान	फोन नं
१.	चितवन जिल्ला अदालत	जि.न्यायाधीश	भ.म.न.पा.१०	५२०१३७
२.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, चितवन	प्र.जि.अ.	भ.म.न.पा.१०	५२१५४४
३.	द फेमश महेन्द्र दल गण भरतपुर व्यारेक	प्रमुख सेनानी	भ.म.न.पा.१०	५२०२२२
४.	श्रीजंग गण, कसरा	,,	जगतपुर १ शाचिरानी	५२१७६५
५.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय	प्रहरी उपरिक्षक	भ.म.न.पा. १०	५२०१५५
६.	जुनियर प्रहरी अधिकृत शिक्षालय	प्र.ना.म.नि.	भ.म.न.पा.१०	५२०५६१
७.	जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय	स्था.वि.अ.	भ.म.न.पा.१०	५२०३३२
८.	को.ले.नि.का. चितवन	प्र.को.नि.	भ.म.न.पा.१०	५२०२६०
९.	जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय	जि.न्या.व.	भ.म.न.पा.१०	५२०३२२
१०.	मालपोत कार्यालय	प्र.मा.अ.	भ.म.न.पा.१०	५२०१५१
११.	आन्तरिक राजश्व कार्यालय,	प्र.क.अ.	भ.म.न.पा.१०	५२०२०६
१२.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय	जि.शि.अ.	भ.म.न.पा.१०	५२०१५१
१३.	जिल्ला वन कार्यालय	जि.व.अ.	भ.म.न.पा.१०	५२०२१५
१४.	डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३	डि. प्रमुख	भ.म.न.पा.१०	५२१४१६
१५.	मध्यमान्चल सिंचाई विकास डि.५	डि. प्रमुख	भ.म.न.पा.१०	५२०१५१
१६.	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन	डि. प्रमुख	भ.म.न.पा.१०	५२०१२१
१७.	जिल्ला पशु सेवा कार्यालय	व.प.चि.	भ.म.न.पा.१०	५२०१७६
१८.	मत्स्य विकास केन्द्र भण्डारा	का.प्र.	राप्ती, भण्डारा	५२६३६५

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

सि.न.	कार्यालयको नाम	प्रमुख पद	कार्यालय रहेको स्थान	फोन नं
१९.	भूमिगत जल सिंचाई आयोजना, खैरहनी	आयोजना प्र.	खैरहनी	५८२३५२
२०.	राष्ट्रिय कोशेवाली वि. कार्यक्रम, रामपुर	कार्यालय प्र.	भ.म.न.पा. ,रामपुर	५८१००८
२१.	राष्ट्रिय मकैवाली अनुसन्धान, रामपुर	कार्यालय प्र.	"	५८१००१
२२.	भवन निर्माण तथा शहरी विकास कार्यालय	डि.इन्जीनियर	भ.म.न.पा. १०	५२०१४८
२३.	चि.रा.नि. कसरा	प्र.स.अ.	कसरा	५२८४०५
२४.	जिल्ला हुलाक कार्यालय चितवन	ट्ट.अधिकृत	भ.म.न.पा. १०	५२०२६१
२५.	सहकारी डिभिजन तथा प्रशिक्षण. कार्यालय	प्राचार्य	भ.म.न.पा.१०	५२०१४५
२६.	भरतपुर नगरपालिका चितवन	कार्यकारी अ.	भ.म.न.पा.१०	५२०१६७
२७.	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय	प्र.ज.स्वा.अ	भ.म.न.पा.१०	५२०२६८
२८.	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय	प्र.कृ.वि.अ	भ.म.न.पा.१०	५२०११५
२९.	महिला तथा बालबालिका कार्यालय	प्र.म.वि.अ.	भ.म.न.पा. १०	५२२४१६
३०.	नापी कार्यालय,भरतपुर	प्र.नापी अधिकृत	भ.म.न.पा.१०	५२०१८८
३१.	तथ्यांक कार्यालय, चितवन	तथ्यांक अ.	भ.म.न.पा.१०	५२०५०८
३२.	जिल्ला निर्वाचन कार्यालय	जि.नि.अ.	भ.म.न.पा.१०	५२५७८१
३३.	वि.पी.कोइराला मेमोरियल क्यान्सर ह.	निर्देशक	भ.म.न.पा.	५२४५०१
३४.	रा.अ.जि.का.	उप अनु.निर्देशक	भ.म.न.पा. १०	५२६३५३
३५.	कारागार कार्यालय, भरतपुर	जेलर	भ.म.न.पा.१०	५२०११४
३६.	यान्त्रीक कार्यालय भरतपुर	मेकानिक इ.	भ.म.न.पा.१०	
३७.	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय भरतपुर	डिभिजन ई.	भ.म.न.पा.१०	५२८७२०
३८.	भरतपुर आखा अस्पताल	कार्यालय प्र.	भ.म.न.पा.१०	५२०३३३
३९.	भरतपुर अस्पताल	मे. सु	भ.म.न.पा.१०	५२०४६०
४०.	भरतपुर नागरिक उड्डयन कार्यालय	का.प्र.	भ.म.न.पा.१०	५२०२५४
४१.	रत्ननगर नगरपालिका कार्यालय	कार्यकारी अ.	र.न.पा.,बकुलर	५६०२५४
४२.	इलाका प्रशासन कार्यालय	शा.अ.	माडी	५३३४०४
४३.	माडी नगरपालिका	कार्यकारी अ.	माडी	
४४.	कालिका नगरपालिका	कार्यकारी अ.	कालिका	
४३.	खैरहनी नगरपालिका	कार्यकारी अ.	खैरहनी	
४६.	राप्ती नगरपालिका	कार्यकारी अ.	राप्ती, भण्डारा	
४७.	इच्छाकामना गाउँपालिका	कार्यकारी अ.	कुरिनटार	
४८.	मालपोत कार्यालय, माडी	शा.अ.	माडी	
४९.	नापी कार्यालय, माडी	ना.अ.	माडी	
५०.	मालपोत कार्यालय, खैरहनी	शा.अ.	खैरहनी	
५१.	नापी कार्यालय, खैरहनी	ना.अ.	खैरहनी	

तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन

सि.न.	कार्यालयको नाम	प्रमुख पद	कार्यालय रहेको स्थान	फोन नं
५२	मालपोत कार्यालय, चनौली	शा.अ.	चनौली	
५३	नापी कार्यालय, चनौली	ना.अ.	चनौली	
५४.	कृ.वि. बैंक तथा नि.कार्यालय	शा.प्र.	भ.म.न.पा. १०	५२०११२
५५.	कृषि विकास बैंक कैकिड कार्यालय	शा.प्र.	भ.म.न.पा. १०	५२०४५४
५६	रा.वा. बैंक, भरतपुर	प्रबन्धक	भ.म.न.पा.१०	५२२२०७
५७.	नेपाल बैंक लिमिटेड, नारायणगढ	”	भ.म.न.पा. ३	५२०५७०
५८	नेपाल विद्युत प्राधिकरण,भरतपुर	कार्यालय प्र.	भ.म.न.पा. १०	५२०३२६
५९.	दुर संचार कार्यालय, भरतपुर	”	भ.म.न.पा.१०	५२१४४४
६०.	दुर संचार कार्यालय, टाँडी	”	र.न.पा.	५६०१४४
६१	जनक शिक्ष सामाग्री केन्द्र	उपनिर्देशक	भ.म.न.पा. १०	५२०३२१
६२	साभा प्रकाशन क्षेत्रीय कार्यालय	क्षेत्रिय प्रमुख	भ.म.न.पा.१०	५२१२१७
६३.	राष्ट्रिय विमा संस्थान, भरतपुर	कार्यालय प्र.	भ.म.न.पा.१०	५२१४८५
६४	नेपाल परिवार नियोजन संघ	शा.प्रमुख	भ.म.न.पा.१०	५२०१६४
६५	साल्ट ट्रेनिङ कर्पोरेशन संघ	प्रबन्धक	भ.म.न.पा.१०	५२०२१७
६६.	विद्युत प्राधिकरण, टाडी	का.प्र.	रत्ननगर, टाडी	
६७	नेपाल बैंक लिमिटेड, पर्सा	शा.प्र.	खैरहनी	
६८.	कृषि विकास बैंक, पर्सा	शाखा प्रबन्धक	खैरहनी	
६९.	किम्बु नर्सरी व्यवस्थापन केन्द्र	व्या.कि.अ.	चितवन	
७०	कृषि सामाग्री संस्थान	का.प्र.	भ.म.न.पा. १०	५२०११३
७१	रेशम खेती विकास कार्यक्रम	का.प्र	भण्डारा	५२६३८१
७२	स्टट फार्म सेन्टर ,भरतपुर	प्रा.सेनानी	भ.म.न.पा. १०	५२१५७५
७३	राष्ट्रिय पंक्षी रोग अन्वेषण प्र., चितवन	व.प.चि.	भ.म.न.पा. १०	५२७५४१

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

- जिल्ला वस्तुगत विवरण, चितवन २०७१, तथ्याङ्क कार्यालय, चितवन
- <http://www.cbs.gov.np>
- चितवन जिल्लाको पार्श्व चित्र, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, चितवन
- चितवन जिल्लाको पर्यटन विकास योजना, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, चितवन
- सहकारी गतिविधि २०७२/७३, डिभिजन सहकारी कार्यालय, चितवन
- चितवन शैक्षिक दर्पण, २०७१, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, चितवन
- जिल्ला वन कार्यालय, चितवनको वार्षिक कार्यक्रम, २०७२/७३
- जिल्ला विकास योजना २०७१/७२, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, चितवन
- वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रम तथा तथ्याङ्क पुस्तिका, २०७२/७३, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, चितवन
- वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क पुस्तिका, २०७२/७३, जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, चितवन
- <http://www.dmgnepal.gov.np>
- <http://www.landdepartment.gov.np>
- <http://www.dcsi.gov.np>